1943 рік

26/X/ 1943

Сьогодні я знову в Москві. Привіз з Києва стареньку свою матір. Сьогодні ж узнав од Большакова і тяжку новину: моя повість "Україна в огні" не вподобалася Сталіну, і він її заборонив для друку і для постановки.

Що його робити, ще не знаю. Тяжко на душі і тоскне. І не тому тяжко, що пропало марно більше року роботи, і не тому, що возрадуються вразі і дрібні чиновники перелякаються мене і стануть зневажати. Мені важко од свідомості, що "Україна в огні" — це правда. Прикрита і замкнена моя правда про народ і його лихо.

Значить, нікому, отже, вона не потрібна і ніщо, видно, не потрібно, крім панегірика.

28/X/ 1943

Умираючи в Києві од голоду, од голодної водянки, нещасний мій батько не вірив у нашу перемогу і в наше повернення. Він вважав, дивлячись на колосальну німецьку силу, що Україна загинула навіки разом з українським народом. Він не мав надії зустрітися уже з своїми дітьми, що поневолі кинули його на поталу. Він думав, що ми житимем усе своє життя десь по чужих країнах. Так в тяжкій безнадійності і помер у великих муках...

Життя батькове було нещасливе. Він помер вісімдесяти років. Він був неграмотний, красивий, подібний зовнішньо на професора чи академіка, розумний і благородний чоловік. Родись і вирости він не в наших умовах, з нього вийшов би великий чоловік.

Прожив він усе своє життя невдоволений, не здійснений пі в чому, хоч і готовий народженням своїм до всього найвищого і тонкого, що є в житті людства.

Шість день лежав він непохованим, поки мати не зробила йому гроб, продавши рештки своєї одежі, і не одвезла його, стара, самотня, кинута всіма, на кладовище.

Мати каже, що він у гробу був як живий і красивий. У нього і в гробі було чорне хвилясте волосся і біла, мої! сніг, борода.

Його вигнали з моєї і сестриної квартири німці і навіть сильно побили, так сильно, що він довгий час ходив і увесь синій од побоїв. Його було пограбовано, обкрадено і вигнано на вулицю. Батькове життя — це цілий роман, повний історичного смутку і жалю.

5/XI/ 1943

Розпочну я краще писати новий сценарій про народ. І не буду я його писати ні про дважди героїв, ні про трижди зрадників, ні про во:дів, що самою присутністю своєю вже прикрашають твір і збуджують надії постановщиків на безапеляційні путеводні сентенції, а напишу я сценарій про людей простих, звичайних, отих самих, що звуться у нас широкими масами, що понесли найтяжчі втрати на війні, не маючи ні чинів, ні орденів. Напишу, як їм жити і що робити і як і що думати, щоб краще жилося по війні по закону божеському і людському. Дія починається поверненням на руїну родини.

6/XI/ 1943

Україна поруйнована, як ні одна країна в світі. Поруйновані й пограбовані всі міста. У нас нема ні шкіл, ні інститутів, ні музеїв, —аі бібліотек. Загинули наші історичні архіви, загинуло малярство, скульптура, архітектура. Поруйновані всі мости, шляхи, розорила війна

народне господарство, понищила людей, побила, повішала, розігнала в неволю. У нас нема майже вчених, обмаль митців...

11/XII 1943

Сьогодні записав од матері десять чудесних колядок і п'ять нових старих пісень. Так було приємно записувати. Просто сльози наверталися од радості чи зворушення. Колядки мати наспівувала. У неї лишився чудесний слух. Вона потонула у спогади дитинства і проспівала мені п'ять пісень улюблених свого батька, а мого діда, ткача Ярмоли, що дуже любив співати було за своїм верстатом. "Ото було тче і так співає, тільки човник бігає.У Л часом співає-співає та й заплаче, їй-богу, правда".

Мати розповіла мені, як позаминулої зими, вигнані німцями, зимували вони з батьком десь на Бессарабському ринку в темній холодній кімнатці в якійсь підозрілій квартирі базарників-цияків.

В ніч різдвяну батько, згадавши, очевидно, молодість свою, дитинство усе своє, одним словом, життя, попросив матір заспівати йому колядок. Мати почала, співати. Згадав батько, слухаючи старечий голос матері, молоді свої літа, різдво дома, кутю, пісні, гостей, колядки — увесь згинувший у небуття наївний і прекрасний свій світ, почав тихо плакати.

Раптом одчинилися двері. Сусіди п'яненькі, почувшії материн спів, прийшли запросити старих на колядки до себе.

— Ні, не пійдемо.

Так ми й не пішли.

21/XI/ 1943

Починаю негайно й уперто правити "Україну в огні". Зараз мені починав здаватися, що я зробив велику помилку, що погодився з ... редакцією "Знамени" друкуватися. По суті кажучи, ця ... редакція вирвала у мене сценарій, бодай їй добра не було. Безумовно, був правий Щербаков, радивши мені не поспішати з друком і працювати над повістю далі. Так мені й треба. Не міг одмовити двом редакційним маніячкам, тепер буду довго каятись.

1944 рік

1 I1 1944

Новий рік стрічав у симпатичного старого руського генерала О. О. Ігнатьєва. Обоє вони — і Ігнатьєв, і дружина його Наталія Георгіївна — були виключно добрими і зворушливими. Я згадую сьогодні свою зустріч з ними з почуттям теплої подяки. Мене зворушила їх інтелігентність...

19 I1 1944

З великою приємністю працюю над літературним сценарієм "Мічурін". Я розпочав сю роботу перед війною і зараз повернувся до неї як до теплої рідної хати. Се ніби не в'яжеться трохи з моїм "націоналізмом". Адже се тема руська, про руський народ, проте я думаю, що мені не заборонять писати про його добре, люблячи палко і свій народ.

Світе мій, чому любов до свого народу є націоналізм? В чім його злочин? Які нелюди придумали отеє от знущання над життям людським? Ну, цур йому. Пишу про воїна-мученика і борця великої і рідної мені ідеї: облагородження нашого народу радянського через сади. Мічурін. Так, отже, ні. Оказується, що ее "уход от действительности, могущий навлечь на себя..." і т. ін. А між тим мій фільм про Мічуріна сказав би радянському (всім!) глядачеві, їй-богу, багато більш, ніж усі наші камери тортур на екрані, іменуємі фільмами

на "военном материале", з вбивством дітей, жінок, і криком, і жахом, і жорстокістю, що їх і так пребагато у нашому житті. Про людину, про життя, про труд і благородство високої мети.

25/1 1944

Я ніколи не був метким. У дні диспутів, якими таке рясне було моє життя, я знаходжу потрібні слова не зразу, а вже після бою, десь на самоті, встромивши голову в подушку. Отоді я знаходжу для свого противника найсильніші аргументи, я обдаровую його найгострішою словесною зброєю, я підставляю під них свої слабкі місця терпеливо, зате тут же побиваю його вщент такими досконалими, яскравими влучаннями, що все тремтить в захопленні навколо, все радіє, та вже запізно, марно. Нема ні бою вже, ні перемоги. Одна досада і нещастя реальності.

22/ 1/ 1944

Дописую "Мічуріна". Чим більш пишу і вдумуюсь в написане, тим більше люблю сю людину. Може, він був і не такий, напевне не такий. Я одкинув майже всю суму невеликих приватних побутових правд, прямуючи до єдиної головної правди сієї Людини. Се мені дає багато для думання. Мені приємно писати про сього справжнього сподвижника Леніна, скромного і органічно глибоко відданого комунізму трудного і складного чоловіка. Я почуваю в ньому себе, прости мені, світе, за порівняння..,

I/Ill [19]44

...Письменник, коли він щось пише, повинен почувати себе врівні, на висоті найвищого політичного діяча, а не учня чи прикажчика,,,

I/Ill 1944

Учора N, привіз мені з Києва звістку про зняття мене з посади художнього керівника студії. Таким чином, я повернуся до Києва на студію хоча й ще більше посивілим, але убогим, побитим і пораненим.

Понесу стид свій по Шулявці на довгі, очевидно, часи, поки не забудеться.

Годі б уже мені мучитися і спокутувати свій гріх перед Сталіним. Треба прийматись за роботу і роботою довести йому, що я радянський митець..., а не одіозна талановита постать з "обмеженим світоглядом".

Треба взяти себе в руки, закувати серце в залізо, волю і нерви, бодай останні, і, забувши про все на світі, створити сценарій і фільм, достойний великої нашої ролі у велику історичну добу.

Учора у Козловського сказав мені Самосуд: коли Москвін узнав по усунення мене з Сталінського преміального комітету, він сказав: "Як жаль. З комітету вийняли серце й душу".

Смутно мені, смутно.

8/IV 1944

//Якою б не була страхітливо руйнівна війна, яким би брудним ураганом не пройшлась вона по Україні, її величезне позитивне значення для історії українського народу безперечне. У цій пожежі, хаосі й крові злились воєдино всі українські землі. І якою б не була, очевидно, напочатку їхня доля тяжкою і трудною, в кінцевому рахунку український народ робить рішучий і неминучий крок вперед. До речі, об'єднання — кінець національному дрібному, другорядне кон'юнктурному, [...несе кінець]. Очевидно, його підставою була розірваність земель і різнобожжя.//

91 IV 1944

Москва

//Уся Росія їде сьогодні на бабі. Те, на що виявилась здатною російська баба, незбагненне.

Так само незбагненний і так само сповнений величі наш наступ. Наступ нашого радянського воїна в це бездоріжжя — більше, ніж чудо. Це непосильний, немислимий труд. Люде ніби бояться, що зменшиться їхній священний гнів, і прагнуть швидше його реалізувати, не шкодуючи ні праці для цього, ні життя, ні страждань.

Що е в брудній, некрасивій, непричесаній російській людині? Споконвічне прагнення чуда, великого, найкращого, всезагальності... Прагнення перебудувати світ. Звідси і Жовтень. Він живе в ній і сьогодні для великого, кінець кінцем, щастя всього людства.//

9/IV 1944

Америка одмовилась дивитися мій фільм "Битва ва н[ашу] Р[адянську] Україну".

Вона, підла, і перекупка, і спекулянтка, не захотіла навіть глянути на ту кров, яку купує вона за свій свинячий бекон у консервних банках.

Будь же ви прокляті, панове і (нраб) американці, а усім вашим добробутом і лагідними: усмішками.

Проклинає вас мій батько, мати і я з усім народом українським.

S6 / IV [19]44

Я не вмію писати.

Або я зовсім не вмію писати і все те, що я роблю, лише здається писанням за принципом — на безриб'ї і рак риба, або ж я втомився і виснажився увесь вщент. Написати півсторінки для мене вже канальський труд. Я втомлююсь часом від одного рядка.

Тисячі думок і картин збиваються в купу і мучать мене. А витікають вони з голови неначе через мікронне тоненьку щілинку, і все написане мною здається завжди мені нікчемною краплинкою того, іцо я так пристрасно хотів сказати.

Тоді я журюся і знову мучуся од знесилення.

28 / 1V 1944

Учора в ВОКСі шанували творчість Чапліна. Гарно виступив англійською мовою Пудовкін.

...Потім дивилися "Золоту лихорадку" — чудесну молоду картину Чапліна. Я сміявся, як давно не сміявсь.

Був Литвинов. Сіра форма зробила його трохи подібним до старого швейцара в гарному домі. І нащо завели форму для міжнародного Наркомату — не знаю, господи прости!

29 / IV 1944

Учора дзвонив мені мій главковерх кіно. Bin повідомив мене, що мій сценарій (літературний) "Жизнь в цвету" він приймає. Що сценарій "ничего себе, только надо его сократить, особенно в первой части, в первой половине, менее удавшейся (якраз навпаки). Потом я предлагаю вам выбросить начало— царей. Не трогайте их. Ну их, бог с ними. Знаете, сейчас царей лучше не трогать. Выбросьте их".

30/IV 1944

Якщо вибирати між красою і правдою, я вибираю красу. У ній більш глибокої істини, ніж у одній лише голій правді. Істинне тільки те, що прекрасне.

І коли ми не постигнемо краси, ми ніколи не зрозуміємо правди ні в минулому, ні в сучаснім, ні в майбутньому. Краса нас всьому учить. Ся проста істина лишилася, проте, не признаною, особливо ворогами високих мислей і почуттів. Краса — верховний учитель.

Доказ цьому мистецтво — малярі, скульптори, архітектори, поети. Що б нам лишилося од Риму, од Ренесансу, коли б їх не було?

У всьому людському я хочу шукати красу, себто істину.

З А. Ф[ранса].

(Без дати. Листок міститься після запису від 30/IV 1944 р.)

Записати Історію постановки фільму "Щорс" від самого початку до кінця.

Роль Шумяцького, Панаса, Кошара. Розмова на дачі Панаса з Будьонним. Читання сценарію на У[кр]політбюро. Знімання фільму.

Арешт Дубового. Дзвінок N. в справі нової версії смерті Щорса.

Поїздка в Москву до Сталіна.

Як родивсь у мене кінець фільму... і т. д.

На "Щорсі" я заболів грудною хворобою.

Фільм у Москві. "Прийом" у Дукельського. Прийом у Сталіна.

3 IV [19]44

"Повість полум'яних літ" не повинна бути звичайним оповіданням на екрані з боку побутового, натуралістичного, манерою тлумачення реалізму. Се мусить бути річ реалістична в розумінні високому, мистецькому, її поетичний дух, мистецький хід узагальнень, вибору прекрасного серед красивого, вічного в тривалому, епічного у звичайному — все мусить бути підпорядкованим єдиному стильовому комплексу строгого мистецького твору. Не повинно бути ні одного порожнього, байдужого метра, ні одного випадкового, нічого не значущого слова.

Треба вкласти в уста персонажів все краще і високе, що сприяло б художній висоті і високій життєвій поетичній правді твору. Треба відповідно мистецькому стильовому плану і вибрати і персонажів, і одежу, і особливо пейзаж. Останній мусить відігравати особливу, вирішальну в великій мірі роль.

А народ увесь в цілому треба поставити над війною. Щоб він у картині був більший за війну, народ радянський, смертю смерть поправший.

19/VI [19]44

//Жахливі речі творяться в мені.

Я не можу писати статей. У мене в голові ніби обірвались усі абсолютно проводи, і жодна думка не може вилетіти з неї, не може ширяти, не може линути на крилах до читача. Що сталося зі мною? Мені здається, що читач не читає мене, ненавидить і недовіряє мені в великі часи Вітчизняної війни. Керівництво навіяло йому думку, що я ворог народу, небезпечна і шкідлива людина, націоналіст, контрреволюціонер, поплічник Гітлера і диявола. Я душевно захворів. Те, що зі мною вчинили, не треба було чинити...//.

9/VII [19]l4

Каже мені сьогодні мати:

— Ти знаєш, Сашко. Отже, як хочеш, а наш виграв. Оце ворожила, виграє.

— Хто?

— Сталін. Ось побачиш. А на того ворожила, так буде вбитий. На німецького, як його?

— Гітлера?

— Еге. Все, що набрав, заберуть і той... і вб'ють, от побачиш, щоб я так жила.

Я засміявся, дивлячись на стару-стару свою матір з її міжнародною ворожбою на картах. Вона слідкує за всіма самольотами, скільки гармат коли вдарили, яке місто забрали, українське чи білоруське, хочеться й їй вигнати німецьких ворогів з нашої пограбованої нещасної і нещасливої землі.

l3/lX [19]44 Москва

Сьогодні мені сповнилось п'ятдесят років. Коли б я вірив у бога, я попросив, помолився б йому, аби послав він мені ясного розуму на десять літ, аби зробити щось добре для свого народу, і більш нічого б не просив...

1945 рік

15/11 [19]45

//Незмірний, неприступний розумінню західної людини гнів одних...

Незмірний, неприступний розумінню старої західної душі всеперемагаючий гнів слов'янина зіткнувся на рубежах тисячоліть з холодним методом злочинного германця і, скоряючись уже не тільки рукам полководців, а ніби самому інстинкту життя... (Пропуск у записках), тут бились вороги, здавалось, па тисячу літ вперед, так не жаліли життя і добра. Тут у розжарених небачених тиглях виплавлялася історія нового світу...

Світ огидний і страшний. Планетарне безумство цілком очевидне, коли дивлюсь підряд коробок двадцять хроніки-кіно, німецької, нашої, англійської і американської. Все як на долоні. Вся розтерзана, споганена земля...

24 / II [19]45

//Радянський народ весь вихований у прагненні подвигу.

І все його життя, не відоме і не зрозуміле ніяким іноземцям і глибоко приховане від них, — це життя подвижників, що проходило саме в спрямованості подвижництва.

Чверть століття цього життя, сповненого подій, безприкладних злигоднів і обмежень во ім'я всесвітнього щастя, були ніби підготовкою до велетенського подвигу, який потряс на довгі віки весь світ.

— "Чому ви перемогли? У нас в Америці думають усі: тому що у вас кожен такий бідний, що йому нічого втрачати і тому не шкода розлучатися з життям" (міс Чінтер).

— Дурниці говорять у вашій Америці.

"Дорога моя, любима мама. На моєму бойовому рахунку вже п'ятнадцять фашистів. Так що тепер уже якщо мене і вб'ють — не шкода..." — з листа бійця.

Розійшлись поняття про щастя.

Щастя Спарти і Афін.//

28 / III [19]45

Дивився випуск "Од Вісли до Одера". Є сцени боїв у Познані величні. Полонені німці на вулицях, де їх б'ють люде, як собак, чим попало. Се картина епохи потрясаюча, як потрясаючі й величезні натовпи розстріляних німцями в'язнів у дворі тюрми. Знову женуть полонених, що залишились після нечуваних боїв у Цитаделі. Багато старих, багато ранених...

141IV [19]45

Сьогодні п'ятнадцяті роковини смерті найбільшого поета нашої доби Володимира Маяковського. Як сумно згадувати, що найбільший поет нашої епохи покинув нашу епоху.

Пригадую, напередодні самогубства ми сиділи з ним у садочку Дома Герцена обидва в тяжкому душевному стані, я з приводу звірювань, учинених у відношенню до моєї "Землі", він — знесилений раппівсько-спекулянтсько-людожорськими бездарами і пройдами. "Заходьте завтра до мене вдень, давайте порадимось, може, нам удасться створити хоч невеличку групу творців на захист мистецтва, бо те, що діється навколо, — се нестерпне, неможливе". Я обіцяв прийти і потиснув востаннє йото величезну руку. На другий день, у неділю, збираючись до нього з Юлею, я почув моторошну новину...

Пройшло п'ятнадцять літ. Недавно у кремлівській лікарні престарілий... Дем'ян Бєдний зустрів мене і каже:

"Не знаю, забыл уже, за что я тогда обругал вашу "Землю". Но скажу вам — ни до, ни после я такой картины уже не видел. Что это было за произведение подлинного великого искусства".

Я промовчав...

5 / VI [19]45

Пригадую: основна риса характеру нашої сім'ї — насміхались над усім і в першу чергу один над одним і над самим собою. Ми любили сміятись, дражнити одне одного, сміялись у добрі і в горі, сміялися над владою, над богом і над чортом, мали велику любов і смак до смішного, дотепного, гострого. Дід, батько, мати, брати і сестри.

Сліз нам випало, проте, в житті багато, більш ніж сміху.

І всі ми були добрі до людей.

Своєрідність гумору було нашою родинною і національною ознакою...

Я патріот Радянського Союзу і комуніст, хоча й недосконалий, проте в великій мірі вищий за добру половину гнобителів моїх.

//Народ може бути великий у кожен даний момент тільки в одній області. Нема поетів — є генерали, маршали. Бувають епохи художників, бувають і інші епохи, які породжують людей розумних і сильних, надзвичайно мужніх.

Але все ж, щоб бути художником, треба мати залізну мужність...//

30/VI [19]45

Сьогодні, в суботу, ЗО/VI 1945, сталася велика подія в житті мого народу. Уперше за тисячу літ, за всю свою нещасливу історію, об'єднався він в єдину сім'ю...

Сповнилась мрія століть. Сповнилась і моя мрія, мрія мого красивого Кравчини. Благословенна будь, моя многостраждальна земле! Щасти тобі, доле! Дай розуму і сумління керівникам твоїм. Благословенний будь, народе мій ласкавий, добрий! Будь сильний, терпеливий.

Пом'яни мене, мученика. Не презри моїх сліз, коли плакав я над твоєю долею в страшні часи німецької неволі. І коли топтатимуть перед тобою ім'я моє мале, якщо се буде треба нащось нечистим, злим людям, не одкинь мене г дай мені вмерти на своїй землі, що дала мені хліб і серце, любов і звичаї твої, і радість творчості, і труд, і велику печаль, і страждання.

На засіданні сценарної студії Червень 1945

//Трудно було письменникові N. викладати свої думки. Не було в думках ні ясності, ні ваги, не те що прозріння.

Письменник почав збиватися, екати, нукати: ну, ну, ну! Я сказав, що я не придумав усіх деталей. Я хочу — ну, ну! — показати в своєму творі (де він?), вирішити ось яке завдання — ну, ну, ну! — єдності протилежностей, показати, що не можна різати купони... Після війни ми повинні жити ще краще і ще більше працювати. Ну, ну, ну, все, мабуть.

Ні ще трошки. Ці думки прийшли мені в голову недавно, днів п'ять тому. Тепер усе.

Директор студії. Так, товариші, зрозуміло? Почнемо обговорення.//

Червень [19]45

Розмова батька чи діда з синами офіцерами-льотчиками далечезних рейдів, що повернулися з війни.

— Розкажіть же, де ви були?

— Були скрізь. Літали над усією землею.

— Над чиєю?

— Над усією. Над цілою планетою.

— А, планета. Знаю. І комету бачив. Гуркотіла колись, з великим хвостом. Віщувала турецьку війну.

— Кидали бомби на землю. (Планету).

— Тьху.

— Нищили ворогів на всьому світі.

— Ну, який же він, світ?

— Малий. Маленький, тату.

— Маленький, кажете? Як жалько мені вас.

— Така нудьга.

— Раніше й світ великий був. Такий великий. Було їдеш до Кременчука, а там же ще степи на Бессарабію. Великий був світ. Повний

таємниць. І повний краси. Виїдеш було в степ, а степ широкий!.. і т. д. (широокий).

— А де загинув Владимир?

— В Мадріді.

— Там десь за Одесою.

Червень Дитинство дивується. Молодість обурюється. Тільки літа дають нам мирну рівновагу і байдужість.

— Найбільший скарб всього людства є сама людина. Хіба не так?

— Чому ж людське суспільство тримається на жорстокості? На злі і насильстві?

— Народились нові умови існування. Вони так же неухильно примусять народи до загального миру, як раніше примушували до обов'язкової війни. Правда!

Се зовсім, проте, не визначатиме, що люде стануть кращими. Ні.

Сьогодні ми не належим уже собі. Ми належим війні, яка змінить світ. Ми належим майбутньому, бредучи по коліна в крові, окрашені минулим, якому також ми належим.

4/VII [19]45

Я кінорежисер. За все своє творче життя я по бачив ні одної своєї картини в хорошому кінотеатрі на хорошому справжньому екрані, видрукуваної на хорошій плівці кваліфікованими лаборантами.

Кінотеатри жалюгідні, екрани подібні до поштових марок, маленькі, як правило, скрізь, і нікому в голову не приходить, що екрани можут бути великими і враження од картини зовсім іншим — величним і прекрасним. Звук аморальний і аморальна обробка плівки, брудної, з миготінням "брильянтів", засвіченої і вбогої. На мене находив завжди гнітючий сум при одній лише думці про перегляд картини. Вона скрізь і завжди була гіршою, ніж я уявляв її і творив. І се було одним з нещасть мого життя. Я був мученик в результатах своєї творчості. Я ні разу не мав— насолоди, навіть спокою од споглядання результатів своєї безмірно тяжкої і складної праці. І чим далі, тим все більш переконуюсь я, що 20 років кращого свого життя потратив я марно. Що б я міг створити!

17/VII [19]45

Читав "Повість полум'яних літ" на сценарній студії. Таким чином, у мене сьогодні знаменитий день.

"Повість" на них справила велике враження, але що вони могли мені сказати?

...Яка буде доля "Повісті" — не знаю. Може, попаду з "Огня" да в "Полум'я", може, ні, — всі ми ходимо під одним богом, всі в його власті. Читаючи, помітив, як багато ще треба над нею працювати, і помітив ще свое невміння все ж таки писати. Трудно писати. Трудно викласти душу, безмежно трудно бути точним і ясним. Недостача слів, образів раптом забиваються навалою многослів'я, епітети лізуть скрізь, як комарі, і ні видавити їх, пі прогнати. Мова одноманітна. Дія надмірна. Недостаток ерудиції затулив гіперболами. Довго ще треба вчитися.

27/VII [19]45

N. розповідав мені про свою бесіду з N.N. А в зв'язку з цим виникла знову Україна...

Товаришу мій Сталін, коли б Ви були навіть богом, я й тоді не повірив би Вам, що я націоналіст, якого треба плямувати й тримати в чорнім тілі. Коли немає ненависті принципової, і зневаги нема, і недоброзичливості ні до одного народу в світі, ні до його долі, ні до його щастя, ні гідності чи добробуту, — невже любов до свого народу є націоналізм? Чи націоналізм в непотуранні глупоті людей чиновних, холодних діляг, чи в невмінні художника стримати сльози, коли народу боляче?..

3 / VII / [19]45

З великим задоволенням прочитав меморандум Берлінської конференції. Тепер я вже вірю, що огидне гніздо європейських бандитів — Германія — осідлана всерйоз і обеззброєна. Слава богу. Починається нова ера життя в Європі і у нас. Перед нашою молоддю одкриваються величезні перспективи. Народ — герой і переможець у такій тотальній війні! Пошли йому, доле, сили відновити утрати, народити дітей і вирости в перемозі до заслужених висот. Ми стали світовою державою, наша культура мусить стати світовою культурою. Врешті-решт, не повинні пропасти марно ні краплини поту, ані крові нашої.

Сьогодні на стадіоні фізкультурного параду репетицію дивився. Милувався з молоді, з юної пластики, з молодих м'язів, руху. Багато краси, радості, сили. Багато виявлено справжнього смаку і таланту...

Радуюсь за всіх добрих людей Союзу.

5 / VII / [19]45

...І не Україні одній я належу. Я належу людству, як художник, і йому я служу.

Мистецтво моє — мистецтво всесвітнє. Буду творити в ньому, скільки вистачить сил і талану. Буду, хочу жити добром і любов'ю до людства, до найдорожчого й великого, що створило життя, — до

людини, до Леніна. І де я вмру, однаково мені. Якщо сьогодні я не можу найти в Києві могилу замученого мого батька, — однаково мені.

14/ VII / [19]45 Учора стрів на вулиці Москви артиста-естрадника А., що вже другий рік читає моє оповідання "На колючому дроті" скрізь на гастролях з безупинним, як він каже, громовим успіхом, провіреним на самих різноманітних авдиторіях. В Дніпропетровську і десь коло Криворіжжя йому читати заборонили, спираючись на заборону взагалі читати мої твори. Щоб не зривати програму і, так би мовити, "коронного" номера артиста, йому дозволяють читати моє оповідання або без вживання мого прізвища, або вигадуючи якесь інше прізвище автора...

Треба знайти артиста і докладно розпитати про деталі мого духовного життя на вкраїнських землях.

14/VII / [19]45

Ходив "закріплятись" на "Мосфільм". Директор Миша Калатозов прийняв мене гарно, як і завжди. Я подивився на жахливу споруду "Мосфільм", пройшовся, як по тюрмі, згадав мою Київську студію, де пройшла моя молодість, де поклав я стільки праці, стільки нервів, турбот і клопоту ... Радуйтесь, мої бувшії друзі, нема мене серед вас. Пишайтеся, розквітайте, хай вам бог поможе. Ніхто вже з вас не посміється, не обурить вашу пиху, не підведе авторитет, не плюне на підлабузництво й духовну байдужість вашу. Забуду й я вас. Не для того, щоби втішати себе марними мріями, що все обійдеться чи, мовляв, пройде час...

15 / VIII [19]45

Закінчилась світова війна.

В крові і трупному смороді завершило людство свою трагедію винаходом атомної бомби. Атом розірвано, всесвітній гріх учинено. Бомбу кинуто. Впала велетенська державна споруда японського божественного імперіалізму людожерів.

Що е атомна бомба? — питають сьогодні тисячі людей. Скільки нещастя принесе вона? Скільки лиха заподіє? Могутній засіб енергії комунізму — в руках у капіталістів, очолених крамарем дрібним. А що, коли й ми здобудемо сю бомбу? А здобудем неодмінно. Не можем но здобути. Тоді: чиї атоми дужчі? А що, коли фашистські бандити й підпільні маніяки-людожери, озброєні величезними капіталами, вкрадуть у Труменових молодців чи куплять нишком півдесятка бомб і знищать Москву? Які страшні можливості індивідуального терору може нести в собі отсей недобрий винахід. Зникли з неба смертоносні самольоти, та не прояснилося небо. Десь в далекій безмежній блакиті ввижається двоногий злочинець, предвозвісник фінального акту трагедії людства. Господи, хоч би я помилився. Хай не буде так.

16/VIII [19]45

Показалося якось мені, що я міг би написати комедію. Сьогодні, кинувши "Повість полум'яних літ", я цілісінький паркий день просидів за столом над задумом. Сміх і гріх! Пробував сміятися, а хочеться плакати. Придумав назву "Молода кров", перебирав прізвища дійових осіб, персонажів, типаж знайомих, сюжетну в'язь, і голова втомилася до впаду.

Що зі мною? Висохла уява, погасла пристрасть? Чого мені так важко? Чи я просто втомився од роботи? Так і зробив же неначе небагато... Проте не буду занепадати духом. Поволі одкристалізується основа фабули, сюжетні ходи персонажів, а зміст, і деталі форми, і гострота, і гра знайдуться. Як би мені хотілося зробити веселу комедію. Адже до кіно, пригадую добре, пішов я дев'ятнадцять літ тому з єдиною метою — робити комедійні фільми. Все в мене не так, як у людей.

МОЛОДА КРОВ

До 16/VIII 1945

— Ви подумайте. Старий хрін — хіба ж не женився!

— Дід Годун? Діду! Ви ж старі вже. Нащо вам жінка?

— Як нащо? А лаятись.

— Ну що ви скажете!

— А що казать. Конечно, вже воно не теє. Тепер вже я хіба вщипну коли чи полаємось, а все-таки жива людина требує чогось...

//— Підлабузництво — це свого роду наркотик. Він потрібен, інакше б його не було.

— Кому він потрібен?

— У першу чергу всім особам, що займають не свої пости. А тому що...

— Розумію.//

— Так хто ж винен?

— Покараний.

Професор, великий вчений. Бог асистентів і студентів. Дивовижна ерудиція. У нього склеротичне недержання прізвищ. Він їх забуває. Це дратує його і завжди псує йому настрій. Найближча йому людина — слабенький нецікавий асистент, який уміє підказувати йому прізвища...

1. Персонаж жіночий — вищить.

2. Персонаж мужика — нроспав усю п'єсу.

3. Персонаж, що кашляє, — прокашляв усе, махаючи рукою.//

ЗАСТУПНИК ДУРНЯ

(ДРАМА)

26 / VI1I [19]45

Ніщо так не повинно дратувати гарного керівника, як наявність різних неподібностей взагалі, всіляких різниць, різноманітностей людських. І клопоту од них багато, і турбот, і непорозумінь, і всяких, одне слово, випадковостей, які завжди, як показує досвід, водяться в темних закапелках індивідуалізму.

Правда, за останні часи передове суспільство і особливо його начальники багато зробили для уніфікації, щоб забезпечити спокій собі і вищестоящому. Деякі начальники прославились на фронті боротьби з людською неподібністю. Проте й саме громадянство теж не дрімало, аби вдовольнити інтерес керівництва і тим самим свій інтерес.

Візьміть, припустим, людське ім'я. Уже тепер, приміром, щодо молоді куди не глянь: Олег чи Ігор, дочка — як не Світлана, то Тамара. Безпомильно. І хороше. І зрозуміло, і красиво, а головне, нікому не образливо. Ніхто не засміється і не плюне — се вам не Грицько і не Срулик, не Акакій і не Мордохайчик.

От через що, коли директор ляльковоі артілі Кабанець-Певний сказав, що його звуть Торохтій Макогонович, всі аж присіли. Піхто не сподівався такого імені. Іностранець, так не іностранець. Більш того, мов не знає, за кордоном не був, родичів не мав — чиста, незаймана

людина. От ім'ячко, Торохтій. Треба ж бул,о уміти читати святці, щоб найти отаке гучне ім'я. Се вам не Олег і не Джек, се Торохтій Макогонович. Те, що він не іностранець, хоч і Торохтій, видно було і по його обличчю, і по одежі, і по манері. Все у нього було точнісінько таке, як і у нас. Церобкопівське.

Він любив радіо (з радіоапарата). Вено грало в нього безугавно день і ніч. Він любив відповідні портрети і розшував їх в великому числі на самих видних точках. Любив також чорні гіпсові статуетки.

Вони у нього були скрізь.

Люди злі і невдячні.

І скільки на них не працюй, ніколи всім не вгодиш. ' Завжди знайдуться розумаки, що почнуть тебе шпигувати так чи інакше. Скільки голів, скільки смаків. На всі смаки не догодиш. Тому краще догоджати начальнику.

Торохтій Макогонович робив ляльки відповідно до житейської мудрості. І треба сказати, що він не помислився.

Я помітив, що характерною рисою тупих людей, що займають іноді відповідальні посади, е уміння швидко приймати радикальні рішення з усякого питання.

Тут актом дії компенсується пустота. Се в твердість. Звідси до гнучкості дистанція велика. Другі властивості людської душі, як, приміром, порядність, чесність, благородство, уважність, навіть простота, обов'язкова ввічливість, не кажу вже про люб'язність, чулість, [трапляються] так рідко, що я завжди плачу од зворушення, коли серед людської тайги знаходжу оцю рідну квіточку женьшеня дорогого.

МАНІЯ

Всі прагнуть посад... так лізуть до посад. Що ної роботи, від уміння свого суспільства!

До смерті не зрозумію, чого може бути кращого від конкреттворити конкретну цінність для

ЗІ IX [19]45

...Отже — мир. Про яку небезпеку балакає сьогодні американський крамар Трумен, показуючи з кишені атомну бомбу, хто його знає. Чого йому боятись? Люде цілі. Бомба в кишені, грошей багато. Чи не боїться він часом, Що появиться бомба і в нас, та ще більша й лютіша, і тоді нам, людським масам, буде житися весело, як па пиру перед останньою всесвітньою чумою.

Промова Трумепа сьогодні була теж історичною: в одній руці бог, в другій — атомна бомба, па устах загроза по неприхованій адресі.

Закінчилася світова війна.

Полягло в муках сорок мільйонів радянських громадян братів моїх і сестер. Загинув від голоду в Києві мій вісімдесятилітній батько, і сам я... ледве остався живий.

Чого я хочу? Що мені треба? Роботи. Я хочу роботи. І трохи радості. Я матиму роботу і не матиму радості. Я не можу радуватися, коли навколо мене людям погано. Мені соромно, так соромно, ніби я винен, що люде бідні, погано одягнені, невлаштовані і перевтомлені. Ніби я обдурив їх, чогось їм набрехав і витягаю з них жили, ніби я одняв у них свята, і спокій, і лагідну вдачу і зробив їх нещасливими... Герої вони чи ні? Герої. Більш — дважди, стонажди герої і страстотерпці.

По своїй натурі я не можу, не вмію бути вдоволеним. Я з нещасливими, з бідними, з невлаштованими. Я помічав се за собою

завжди. Очевидно, се від моєї невгамовної уяви і од якихось житейських стародавніх травм. ...Світова війна закінчилась атомною бомбою. Я хочу працювати. І хочу вірити до смерті, що не потрібні будуть уже людству танки, і гармати, і весь оцей смітник атавістичних дурниць, всі оці пам'ятники великим вбивцям і їх коням і готтентотські почесті снайперам, маршалам... Що буде мир. Що не потрібні будуть герої-мученики.

Академія наук стала на сторожі миру. Учений, благородний людський інтелект єдиного суспільства без вражди. Благородству создателя, мислителю, защитнику свободи людини, добра і життьової незалежності, героям состраданія. Всім, хто унеможливить стопроцентну, безоговорочну, увішану ідіотськими прикрасами мерзоту війни, хотів би творити я пам'ятник вкупі з людьми-братами...

231 IX [19]45

Благословен мій день! Старію. Сьогодні снилося мені, що є на світі бог. Що покликав він мене до себе і повелів ангелам своїм випалити з моєї душі і вирубати огненними мечами смуток і печаль пригноблення, страх за матір отчизну свою, за родину і жінку, і за себе, й за все, що я люблю. І ангели здерли з мене скривавлену шкіру і кинули її в огонь, аби я став чистим. Потім вирубали вони по його святому повелінню мій талант і дали мені новий. І став я німий, забувши всі слова, всі літери і всі їх значення умовні.

— Я знімаю з тебе бром'я Слова, людино моя, — сказав мені він.— Я не давав тобі його. Ти сам хвативсь за нього, мов дитина за огонь чи склянку отрути. Воно є лож сьогодні на землі. Я помилився в твоєму таланті, хоч я і бог. Однині я звільняю тебе од кайданів, скованих із літер. Бери собі другий талант. Я не підказую тобі нічого. Ти не помилишся тепер у виборі і сам, бо ти стаз нещасливим.

"Дай мені Музику, боже".

"Бери".

І став я композитором. Все, що я знав, відчував, все, що бачив мій духовний зір, — все обернулось у звуки. І я став свободний. Я розчинивсь на мільйони звуків у трансцендентній своїй найвищій сфері і написав для людей, яких я люблю більш за все на світі, правду, всю, без страху, без ложних слизьких, солодких і підлих прикрас, без угодництва, без тупості і без потурання тупості застарілих неуків і холодних честолюбців, безмірно лячних і ненаситних, жорстоких невір і ненавидців людини.

Яку я музику створив? Чому продзвеніла вона благовісним дзвоном понад усім світом? Чим звеселила й підкорила собі всі людські душі? В чому був її зміст, в чім сила?

Се була патетична симфонія боротьби про Радянський Устрій на Землі. Був гімн Радянському Всесвіту.

Я створив його з безлічі найскладніших сполучень звукових. Найрізноманітніших, протирічивих. Як хімік чи коваль, я сплавив героїчні звучання з пустими, нікчемними акордами шелесту паперів і скрипу канцелярських пер, широкі, як море, пасажі юнацьких благородних поривань і стремлінь до чистого, всезагального, одвічного з нудними цифрами тупих барабанів. Труби захоплення з плачем голодних саксофонів. Громи всесвітніх небачених напружень мідного інструменту, казкові лунання слави перемоги з сичанням кляузництва, грубості і поганої невеселості. І десь на сорокових поверхах, на самих верховинах симфонічних хвиль мого твору сплелись у трагедійному танку радість з невдоволенням, слава з непотрібним фасадництвом, і гімпи, і крики, і восторги, і стогнання труда з бурними каскадами дармоїдства і невміння. А ще вище понад усіма звуковими арміями і стратосферичними ескадрами звучань розливалася на цілий всесвіт нечувана в історії звучань щедрість на смерть і невміння жити. А знизу, по самих густих і важких-преважких басових низах, скрипіли, гули, затухали і знову гули і ревли ревом і плакали одинокими

душерозпинаючими сурмами тисячі невисказаних запитань придавленої сірої, бідної, невеселої некрасивості. Твір почав жити, бо він не був Словом.

З чого складається красота? З того, з чого и життя, и перемога. З осердечненого любовного сполучення всіх мого явищ. У моїй Симфонії перемагала Радість, і сила її оптимізму і всеїюкоряюча Краса були якраз у подоланні наявності безлічі лихого.

Як все просто! Стоїть лише виховати любов до Людини і уникати підозри і ненависті, як смерті.

16 / X [19]45

"Повість полум'яних літ" лякає начальство. N., прочитавши, уникнув розмови. N. N., прочитавши, прийняв, але думок своїх не висловив, заявивши про те, що повість важка для розуміння, її вже боїться K., який раніше вдавав із себе захопленого нею. Ну, й бог із ними. Пошлю я краще її Сталіну. Пошлю і попрошу подати якийсь знак, бо так далі жити не можна. Се не життя. Можна загубити не тільки талант, можна втратити розум і бажання жити в цій інерції підозри, перестраховнпцтва (фу, яке гидке прокляте слово!) і приниження.

З України ні вітру, ні хвилі. Я вмер.

5 / X / [19]45

Починається історія з "Повістю полум'яних літ". Коли б розказати нормальній живій людині, напевно, реготала б до упаду, а може, й не повірила б, що се не вигадка зловредного сатирика. N. уникає мене. Три рази при зустрічі нагло заявив на моє запитання, що "Повісті" він не читав. Далі ховатись незручно. Не пущать на очі!

Сього сказалося досить, щоб почали ховатись і шептатись менші сошки, заступники, редактори і вся, одне слово, служила челядь, що захоплювалась сценарієм як чимсь надзвичайним...

6 / X / 1945

Як мені жаль, що в мене грип. Так би хотілося сьогодні вечором пройтись по центру столиці серед народу, пройнятися настроєм урочистого великого свята. Ожити, помолодшати.

За два роки остракізму в мене так збідніла й виснапаслась душа. Як страшно жити мені серед своїх людей, що мусять дивитись на мене, як на мерця чи як на ворога народу. Як трудно бути одному, коли хотілось би буть з людьми, хотілось ділитися думками, досвідом, званнями... Побажаю і великому мойому радянському яароду-велетню щастя і слави. Бо його щастя — мов щастя! І життя моє — служіння йому. А собі побажаю п'яти картин.

7 / X / 1945

Коли б не відбулася у нас в сімнадцятому році Вели, ка соціалістична революція, сьогодні ціла Європа перебувала б під диктаторськими чобітьми Гітлера і Муссо. ліні...

11 / X / [19]45

Основна мета мого життя зараз — не кінематографія. У мене вже немає фізичних сил для неї. Я створив жалюгідно малу кількість кінофільмів, вбивши на се весь цвіт свого життя, не по своїй провині. Я — жертва варварських умов праці, жертва убожества і нікчемства бю, рократичного, мертвого кіцокомітету. Знаю, що не повернуться назад літа і що нічим уже їх не догнати. Тому, : спохватившись лише зараз і думаючи про марнотратство часу і сил в кіно, я не до кіноплівки, химерної целюлози, звертаю свій духовний зір. Я хотів би вмерти після

того, як напишу одну книжку про український народ 10. Коли " я оглядаю межі сієї книги, сусідні, так би мовити, її дер"' жави, я бачу Дон-Кіхота, Кола Брюньйона, Тіля Уленшпігеля, Моллу Насреддіна, Швойка. Я думаю про се вже років п'ять, шукаючи форми. І часом вже здається мені, що я знаходжу форму. Я хочу так її написати, щоб вона стала настільною книгою і принесла людям утіху, відпочинок, добру пораду і розуміння життя. Сьогодні Жовтневе свято. Гримлять салюти. Вечір. На вулиці спіг. Починається півроку холоду. Болить серце. Чи діждусь я тепла по зимі?

9 / X / 1945

Сьогодні точно і вповні відчув я усім серцем, що мені судилося, якщо я не вмру наглою смертю, написати одну велику книгу, ту саму, яка жила в моїй підсвідомості багато вже літ. Вона просилася на світ в якихось своїх деталях ще в двадцять восьмому році в ненаписаному "Царі" — моєму кращому нездійсненому сценарії, вона жила вже в епізодах "Міри життя", в діалогах, в сентенціях, в постійному моєму стремлінні до синтезу. Я вже вірю в неї і вже щасливий. Мене вже можна садовити на хліб і воду, затулити од мене світ, не приймати мене. Мені нічого не треба. Мені треба принести народу радість у мистецькому своєму творі. І більш мені нічого не треба. Вірую, вірую, вірую!

Я почну від сього дня берегти себе од лихого ока, од нерозумного слова, од житейських дрібниць. Політиці приділятиму найменшу долю часу. В політиці я житиму тільки на сталінських інтегральних верховинах споглядання. Всю свою силу, весь розум очищу од дрібного, повсякденного. Заклинатиму себе піднестись до висот написання тривалого твору на довгі літа. Встановлю вечірній час, як молитву народу, полечу духовним своїм зором на Україну до рідного народу, якого ніжним сином я є, був і буду во ім'я отця.

9 / X / [19]45

ЗОЛОТІ ВОРОТА

III

Як я попав, втікши з полону, до партизанів.

Як вони приймали мене, як допитували.

Як хотіли вбити, бо їм треба було відходити по болоту, але я впросився. Вони підозрівали, що я шпик.

Тиждень по болоту вдень і вночі. Труднощі.

Партизанський край. Як легко стати винуватим.

Мене приймають.

Читають лист Д-ка.

Кара зрадниць. Написати з солоним гумором і злом. Все.

Примітка. Отсю сцену, що я вам абсолютно точно і правдиво описав, як очевидець, я пригадував два рази. Вдруге вона видалась мені хоч і не такою правдивою, зате більш неначе художньою. Поскільки піднесена правда є дорожча за звичайну. І красота. А раз я почав уже вам писати, то я теж мушу думати про красоту як персонаж історії. Така красота, кажу, є більша ніж правда, бо вона вміщає в собі і істину і є єдиним учителем життя, то я мушу в виді примітки описати вам точно і другий свій спогад про сю ж таки історію. (Моління про кулю).

Зустріч з націоналістичними бандитами.

Бандерівська чума: Веремчук у лісі.

— Вилазьте. Ні. Кидаєм бомби. Будь ласка. Кинули. Веремчук (нрзб) згадує — як трудно йому вбивати людину. Веремчук і гад-націоналіст.

10 /X / [19]45

ЗОЛОТІ ВОРОТА

III

Все, що записано в мене про літературу й народ, мусить цілком увійти до роману.

Все, що призначалось для п'єси "Молода кров", і якщо можна навіть, що написано для п'єси "Міра життя". Звідти можна взяти діалог Скидана з Верещакою, звичайно, переробивши його по стилю і частково по змісту.

"Я страшенно розсердився. Тільки не думайте, що я образив чи побив його. Ні. Навпаки. Я вийняв з кисета два хрести і нагородив його. Йди, кажу, і признавайся".

Дивна річ. Усякий блазень з вічним перцем у руці пнеться показати, що він письменник не селянський. І піколи письменник, щоб ви знали, не стояв так далеко од нас, як от зараз.

Переглянути матеріали чернетки до "Міри життя"...

— Коли в якомусь там колгоспі діло дрянь, кажу завжди — шукайте дурня.

— Находять?

— Точно.

— Яка велика роль припала дуракові!

— Себто?

— Велика і страшна.

— А що страшнішого? Дурість і дурість.

— Колись, у приватницькі старі часи, навколо дурості народжувався сміх. А зараз усуспільнений дурак — се вжо соціальне лихо і колективний смуток.

Тому мій лозунг: граждане, увага дуракові!

Мій політичний рівень невисокий. І деяких речей я й досі ще не розумію.

От тільки не знаю, чому зараз люде так не люблять трудитись? Чому їх треба підганяти газетами! І для чого, скажіть мені, труд розглядається вже як щось виключне? Чого його оголосили ділом честі, доблесті і геройства, коли він сам по собі є просто діло.

Як собі хочете, ну, по-мойому, не треба буть героєм, щоб трудитись. І доблесті особливої не треба. Не слідує так залякувати людей трудом. Труд — штука приємна, радісна. Боже мій, як ото виїдеш було в поле рапанорано. Сонечко сходить, жайворонки співають. (Великий абзац про красу труда). А на геройство не всякий способен. А тепер якось так вийшло, що од доблесті і геройства труда всі тікають по канцеляріях, той у інженери, той у офіцери, а дівки в міліцію. А мені ото, як побачу дівку в міліції, — ну, жить не хочеться, не хочеться з жінкою спати лягать і любити її не хочеться: ще родиться, чого доброго, міліціоперша та й оштрафує.

Ай, біда... А гончара, плотника, критника чи гарного шевця немає, вивелись дощенту ... Вже нема ні шевця, ні кравця, ні прикажчика, ні різника — ще тільки завідують чимсь да в кіно. І інтересно, ще я помітив, що в книжках виводити їх можна тільки з красивого боку. А щоб там показать подлеця, жулика, пройдисвіта, трутня, мошенника — боже сохрани. Нема. Колись, кажуть, були. Зараз нема. Увесь реалізм став такий благоприятний до їхнього образу в епосі, що краще я приєднаюсь до нього, та й пошкандибаю собі дальше.

Треба найти форму і відповідне місце для цілого розділу: Кравчина в роботі. Хто робить, хто не робить. Проблема роботи, проблема створення матеріальних цінностей'! проблема паразитаризму. Паразити навколо Кравчини, їх багато. І не біда, що їх багато. Біда, що вони існують, як паразитаризм активний, що об'їдає Кравчину, а ще гірше, що він заважає працювати. Се бюрократизм. Бюрократизм у сільському господарстві. Режисура чи масовка на полі. Творення, творчість чи виконання.

Діти, баби, діди. Що робити? Сторожі, пожарні, конюхи, доярки, свинарки, пастухи, кладовщики, бухгалтери, рахівники, ланкові, заготи, голови, секретарі, продсідателі, завкадри, міліція, птахівництво, пасічники, емтеесівці і т. д. і т. п. Це — робкоп. Можна й так.

Тільки скажіть мені, чому ж не весело стало житися в селі? Чому так почали уникати фізичної праці? Хто прокляв її? Хто заворожив, зневажив? Для чого з людини, що обробляє землю, зняли красу вишивки, покрою, кольору? Чого стала людина землі карикатурою на городського гультіпаку? Для чого се? І звідки? Фізичну роботу ненавидять раби і наразити! Так хто навколо мене?

Чому я перестав цікавити письменника?

Чому поет вважається відсталим, коли складе якийсь хороший вірш про мене?

Чому дітям моїм учитися важко?

Чому тікають вони з села? Чого розлітаються з нього?

Те, що мене полягло в боях Вітчизняної війни, як нікого, се я знаю, і з цим я мирюся, бо інакше, припустим, і не могло бути. Але чому письменники пишуть про моє життя зараз різні блюзнірські комедійки, для чого затуляють перед світом мою велику і високу правду?

10 / X /1945

Я проведу Кравчину через ад два рази і раз через чистилище. Я не Вергілій, і Кравчина не Данте. Він солдат-піхотинець, не закований в броню перед всесильною зброєю двадцятого віку. Його рятує земля і нове Слово.

Через пекельні огні він перейде обпалений і в темних водах Стіксу він потопатиме не раз. Кров грішних і праведних не раз змішається з його кров'ю.

Але рай в своїй душі він пронесе чистий, хоч і обпалений на вуглах, закурений димом і в кривавих плямах. І Слово — як краєугольний камінь нових тисячоліть. Ленін.

141X1 [19]45

ЗОЛОТІ ВОРОТА

III

Одна з основних ліній книги — дочка Кравчини, його

улюблена дитина Марія. Він шукає її скрізь. Вона в полоні.

Він розпитує всіх. Він сперечається з солдатами й офіцерами...

Дати його зустріч з нею. Вона погвалтована. Вона плаче. Вона проклинав життя. Вона хоче вмерти. Він благає її жити.

— Вони принизили моє достоїнство людське.

— Голубонько моя, вся війна — приниження достоїнства.

— Я гидка й брудна.

— Ти прекрасна, як оця розбита церква. Як оця руїна. Вопа огидна і прекрасна разом.

— Я понівечена.

— Понівечена вся країна. Чим ти краща за неї?

— Ні в кого не хватило для мене жалю.

— Не жаль нас гнав сюди, а гнів і ненависть.

— Хто мене візьме тепера?

— Якщо пе візьмуть, так хіба тому, що нікому брати. Радій, що не взяла тебе земля. Нас вона прийняла мільйони...

14 / X / [19]45

Вставити, можливо, "Перемогу", якщо не цілком, то частинами. Було б здорово зробити так, коли б капітан Кравчина, що вмер у "Перемозі", був сином того Богдана Кравчини. І перебудувати "Перемогу" треба як главу з його оповідання про смерть сина. Виписати обов'язково, як він

на мітингу там, де говорив про Україну, посварився з політкомісаром з-за того, як ставити слово "саме" — попереду чи позаду. "Іди ти к чортовій матері, убога твоя скаредна душа. Хіба не однаково, де воно стоїть. Ти на людей дивись, а не на слова. Хіба ми тут на дипломатичному прийомі чи в президіуми збираємося сісти? Я пе слова бачу, а кров. Ми перед смертю стоїмо. А вмирати я годен за Леніна на всіх мовах — за матір, за предків і потемків, коли вгодпо. Як ви, тату?" — "Істинна правда, синку, аби вмерти достойно і чесно, а хоч перемогти. Людипу прикрашають діла, а не слова. Треба, щоб діло стояло міцно, а слова... що слова! Слово — добро, коли вопо в лиху годину веселить душу товариша, коли воно піднімає її на подвиги чи на добру роботу".

Дак вони тоді подали один одному руку та й кинулись в огонь.

Як поховав Кравчина свого сина, що вони сказали один одному перед смертю. Як перед тим, як умерти, сип попросив поставити його. Тоді я підняв його і держу:

"Що, Василю, бачиш Україну?" — "Бачу, тату".— "Яка вона?" — "Благословенна, тату. Палаєі"

15 / X / [19]45

ЗОЛОТІ ВОРОТА III

Дві глави.

Зустріч з американцями. Се були [з] Канади і США.

Вони були переважно українці.

Розмова Кравчини з американськими українцями мусить бути блискучою...

І не американці, і не свої. Чужі, заграничні... Сервіс теж він зневажав. Гарне, та ж воно не ваше. Воно американське. А в мене хоч і не той, та воно своє.

— У нас є сервіс.

— Ну й що?

Друга.

Кравчина діє проти бандерівців.

Переговори з оточеними бандерівцями. Його послали, можливо, парламентером. Можливо, що там, в каменоломні, де вони були, де їх було застукано, був і один його син.

Як вони не хотіли взнавати один одного чи не показали виду нікому, що впізнали. І син був, може, старшим групи.

Так чи інакше, по довгій і глибокій розмові про історію і про ультиматуми вони всі були знищені. Я нікому не признався. Тяжко мені і соромно, що виродивсь мій рід. Нема в мене гордої вдачі Тараса Бульби. Не став я при всіх, не назвався. Не сказав: що, синку, помогли тобі твої ляхи? Не сказав. Побоявсь, що не повірять та почнуть підозрівати в родствених связях. Убив мовчки. Ще й, признаюсь, убивши його, зрадника, як собаку, і глянувши навіть па його красивий труп, як Тарас отой Бульба на свого зрадника-сина, навіть бровою не повів отакечки, неначе не син він був мій, а падло. Не скоро, вже аж уночі, пішов я в хлів, зарився в солому, затулив шапкою рота та й до-о-вго-довго ридав, приказуючи такі слова, яких уже ніхто тепер і не говорить.

Він діяв і мислив відповідно силі речей. Відступаючи перед ворогом, він ненавидів світ і самого себе.

Він кляв своє воєнне щастя.

Се не значило, однак, що він не вірив у своє щастя чи вірив у конечне щастя ворога.

Ні. Йому просто іноді були недоступні всі складні механізми шляхів управління і планування (планів) щастя, вся складність його шляхів.

Наступаючи, він проймався натхненням, він жадав наступу, не дивлячись на велетенські втрати, на кровопролиття жахливі.

Одне слово, він був такий, якою була сила речей.

Одночасно він був продуктом сієї сили і її чинником.

15 / X / [19]45

Старший лейтенант. Пробув на війні чотири всі роки. Повернувся з Німеччини.

— Скажи мені, що ти виніс узагалі зі страшного з усього смислу війни? — спитав я його по досить довгій розмові.

— Що виніс? — подумавши, сказав він мені. — Я прийшов до висновку, що в —житті все набагато грубіше, ніж писали нам колись, і говорили, й говорять. — Він одповів на свої якісь складні думки по множеству, напевно, найконкретніших явищ.

— Що скажу? От у всіх письменників у книгах чи статтях: війна — так се сльози, плач, горе. Се неправда. Я не бачив ні сліз, ні горя. Все дуже просто. Хлопнули — чоботи геть і в яму зарили, — готово. Ніхто нічого й не думає. Навпаки, весело і повно сміху.

— А люде?

— А я їх не бачив, їх там взагалі нема. Вони виселені.

— А в ямах, у байраках, лісах, льохах? А під час наступу? Ти ж усю республіку пройшов, да не одну, а кілька?

— Да я з людьми не стрічався. Може, й свідомо.

— Друже мій, ти був на війні душевно і фізично сліпий, — сказав я. Мені хотілося додати: "Ти був дрібненький егоїст і боягуз. Ти боявся зустрінутись з людським лихом. Ти обминув його. Бо ти порожній".

Отсей молодий чоловік тепер хоче і буде творити фільми про війну.

18 / X / [19]45

КНИГА

Не спав я цілу ніч. Писав.

— Запиши пас, Кравчино, до своєї книги. Узнали ми, що завтра зранку помремо. Загибаєм всі.

Се не було ніяке надприродне передчуття. Се було точне знання на основі досвіду й характеру приказу. Се знали командири всі і знали ми. Надприродним було те, що ми діяли.

І от почали солдати проситися до мене в книгу. "У мене, — кажу, — для себе паперу не стає".

— Запишіть хоч на один рядок. Що був отут під Сандомиром такий-то...

— Чим можеш похвалитися, в чому показатись? Що має посвідчити за себе?

— Дівку оскорбив. Визволену з неволі.

— Ти?

— Брехав усе життя з трибуни. Я заворожив у своєму селі трибуну, і так заворожив, що ніхто не міг сказати з неї того, що думав.

— Дурень, у трибуни своя правда.

— Я перейменовував свій город так часто, що вже й не знаю, звідки я.

— А мене запишіть у партію. Такий-то.

— Записую.

— І мене запишіть. Пишіть, що вмер геройською смертю, більшовиком.

_ Всі ми хлопче, тут більшовики. І всі вмремо. Кажи, якщо вже хочеш, щось таке просте, житейське. Може, маєш гріх який чи особливу заслугу. Чим одрізнявся ти од нашого народу.

— Пишіть: великому Сталіну слава. Сержант Горобець.

— Пишу "славу". Слідуючий.

— Напишіть про... (Запис обривається.)

(до 18 / X1 [1945)

Написати велику главу прагнень. Бажали перед битвою. Юнаки і юначки. А вій записував. Се були найчистіші романтичні душевні програми кращого. Стосувалися вони переважно моральних сфер, проте багато з них носило чисто життьовий характер. Ніби перед смертю прозріли очі на те, що завжди було перед ними і чого вони не бачили. І тепер вони самі дивуються. Один сказав: "Товариші, як же се все просто, я все бачу, я можу сказати всьому світу, як треба жита! Записуйте". Тарас записував, вдивляючись в юнака, і якимсь одним властивим його лише земляній душі способом відчув, що так говорять перед смертю. Велика туга обхопила Тарасову душу. Невже те-то й те-то, невже ве обніме він уме дівчину, не назове її своїм щастям, не порадується на дітей своїх, не зробиться професором... і т. д.

Дійсно, він був убитий.

1. Написати діалог перед смертним боєм.

2. Се може бути окрема новела, може бути розділ "Золотих воріт".

3. В "Золоті ворота" внести "составителя законов" — солдата років під п'ятдесят з гаком.

//Національний епос — втілення історичної пам'яті народу.

Роман мав бути написаний народною мовою.

Життя послало нам сюжети незвичайні, їм треба дати художню обробку.

Фантастичне змішалося з героїчним.

Жорстокість — зі спокоєм і благородством людського

духу.

Ницість із вірністю.

Хихикання і агакання безумців з неухильним сарказмом смілого розуму на шляху до справжньої мети людської революції: до єдності світу в думці і дії.

Ідея революційного гуманізму.

Революційної героїки.//

КРАВЧИНА

II

СМЕРТЬ ДІВЧИНИ

Дівчина вмирала, дивуючись. Невже отеє і все і І вже смерть? Невже ніхто мене вже й не пригорне, не приголубить? Мене ж іще ніхто не цілував.

Я ще не займана. Господи! Товариші! І вже в мене не родиться дитина!.. Вмираю. Людоньки!

Що ж я знала? Солдатську одежу та роботу. А чоловіки, що намагались підійти до мене, все були такі безстидні, і не так безстидні, як некрасиві. А я так... Мені так хотілося красивого, так хотілося красивого-красивого.

Я дівчина. Товариші лікарі, не солдат я. Дівчина. Прощайте...

19/XI [19]45

Мені сказав сьогодні Николай Митрофанович Крилов 13 (академік), мій великий приятель:

//— Я відчуваю і знаю тепер одне. Ми живемо па початку епохи загибелі цивілізації, принаймні європейської. Усе, що відбувається в світі, нічого іншого мені не говорить.

— Чи припускаєте ви можливим, як учений, що нашій планеті в цілому загрожує катастрофа від розриву атома?

— Безумовно. За весь час свого існування людина вперше торкнулася явищ космічного порядку. Безумовно. Ну, що ж! В усякому разі, коли я, сидячи в цьому номері готелю, бачитиму, що світ руйнується, я скажу без жалю, що нічого кращого людство не заслужило.//

Довго й багато говорив мені старий. Думки його часом в'язались погано: склероз вже заморозив його прекрасний мозок, але крізь непослідовність думки, сарказм, іронію, часом чудакуватість і крайній скептицизм проривається велика житейська драма видатної людської індивідуальності з величезною ерудицією, гордої й вибагливої. Таких людей зараз нема. Весь стрій його інший. Се дев'ятнадцятий вік Європи. Часом він здається мені персонажем з якоїсь п'єси. Се образ многогранний, багатий, натхненний і... комедійний трохи.

19/XI 1945

Аморальні міркування Тараса Кравчини на шляхах війни...

— Господи, хоч би вже мене вбили чи розірвали міною. Голова пухне од думок. І нащо я почав писати, прах його візьми. Ну повірите, не можу вже ступити, щоб не думать. От лиха година. Да думки ж які погані лізуть в голову, неначе чорт який нашіптує па ухо: пиши, пиши. Ну й пишу. Пишу таку, наприклад, думку, що всяка війна безнравственна в

своїй внутрішній основі. Тому і зображати її в книгах як благородство і красу людських вчинків — злочинство й глупота. Війна — дурна. Жорстокість і всесвітня дурнота, одягтись в атавістичне пір'я, прославлене тисячоліттями книжної брехні і кровожадних дурощів, перетворюють мене в щось гірше, дурніше й страшніше за дикого звіра. Я вже не кажу про таких благородних і достойних пошани тварин, як собака, кінь чи корова.

Війну називають мистецтвом. Вона таке ж мистецтво, як шизофренія або чума.

Продажні писательські пера освятили її в віршах і товстенних книгах. Малярі дурноголові споконвіку придумували для неї одяг, фарби, різьбярі ставлять на майданах пам'ятники не ганьби і глупства, а слави ватажкам і їх коням. Те, що повинно давно вже стати предметом громадського сорому і непристойності, возвеличується. Атавізм дикунський існує. І вчені дурні служать атавізму, як раби з мізерною фантазією і відсутністю достоїнства людського, — атомна бомба.

Чому всі правителі так ненавидять всіх, хто проти війни принципіально? Тому, що всі вони раби атавістичних інерцій. Попробуйте сказати голосно проти війни — і зразу суд за аморальність. Отже, війна моральна.

В Нюрнберзі суд. Тече з Нюрнберга кров, гній, злоба, жорстокість і безпросвітна людська дурість фашистських людожерів. Не придумати кари ні для одного. Посадити. Ні, не карав би я їх. Посадив би голих у великі банки зі спиртом і розставив би банки на всіх майданах європейських столиць на триста літ. На пам'ять і в науку про ідіотизм атавістичного (нрзб).

А судді хто? Американці. Англійці. Хрещені батьки підсудних і до якоїсь міри учні. Мріяли ж вони про знищення людоїдами Росії, України?

Про загибель десятків мільйонів наших людей, щоб потім приставити ніж до Гітлерової пельки. Ну, сталося не так трохи. Суд іде.

Готується нова війна.

Нові герої, нові сироти, нові каліки, нові злочинці, спасителі.

24 / X / [19]45

ЗОЛОТІ ВОРОТА

III

— Не покладу, каже, оружія! А той собі каже — не положу. Он які були. Ну, що поробиш. Так ми й собі, раз так, то так, будеш уже битися. А що людей набили, як г... Трупом смердить, понас... скрізь, а вошей було! Хіба тепер оце воші!? Де-пе-де тобі частично вошка проповзе, та й та німецька. Я своєї воші давно вже не годував, забув уже й яка вона. Хіба вже десь, видно, після війни полізе. Уже тепера до кінця війни і не побачу.

Сім'я в мене є. П'ятеро синів і дочка. Дві дочки. Правда, синів повбивано. Ну, дочка старша не проста. Знаменита дівка на цілий світ.— Він так розповів про її красоту, яка вона була малою, що сльози виступали в усіх на очах. Олеся.

— Героїня?

— Ні. В тилу прославила епоху,

— Чим?

— Не скажу.

— Ну, скажіть.

— Не скажу, догадайтесь самі, чим могла прославити двадцяте століття молода красива вдова, розумна, з середньою освітою?

— Ні.

— Ні.

— Ні.

— Ні.

— Ні.

— Ну, кажіть же, люде добрі. Ніхто не вгадав. Тоді я вам скажу. Вона ходила в ярмі удвох з коровою. В епоху пари, електричества.

Я думаю, що не радіо, не розклад атома, не пеніцілін ї не "літаюча кріпость" найбільші події у світі. Я презираю кріпості і атоми, хай на мене не гнівається Америка. Найбільша подія у світі — моя дочка Олеся з коровою у плузі, її душа і моя нікому і ніколи не простять. Хоча ні, прощу. Нащо мені носити ярмо ще й у серці своєму?

Прийде додому, нап'ється горілки, заспіває — та й "му". А потім плаче, приказуючи такі слова, яких ще світ не чув і ні одна газета не видруковувала. "Му" та "му".

Моя рідна дівчинка, дочка моя Олеся.

Коли б я був великий художник чи різьбяр, чи коли б я завідував чимось великим, от кому б я створив пам'ятник епохи. Не синам моїм, не героям, що літали попід небесами, кидаючи бомби, не полководцям, що

водять нас в бої, не парубійкам полум'яним, що кидались в високім пароксизмі грудьми на кулемети. Ні, я створив би пам'ятник Олесі. Я поставив би її в упряжці, пам'ятник із золота, створений руками великих майстрів. Я повелів би майстрам, перед тим як кувати її постать на вічні наповнюють його щодня духовною їжею в виді різних однакових для всього людства відомостей. Він пожирає ту їжу. Він був просто нерозумною людиною, людиною, так .би мовити, малолітражною розумове. Зате він був слухняний, позитивно слухняний, чесний, завжди готовий до всяких позитивностей, з гарною усмішкою, хоч-не-хоч, як гусак у сажу.

— Е, якби йому дати пару хороших розумних заступників! Хіба ж так би було! Заступники сволочі, — зітхали роками співробітники Торохтія Макогоновича, ненавидячи його заступників.

25/X/ [19]45 Начальнику і предсідателю кінематографії. Користуючись підготовкою до знімання фільму "Життя в цвіту", шанобливо повідомляю Вас, що від сього дня я перестаю одержувати заробітну платню. Я прошу Вас, не вбачайте в сьому моєму вчинкові нічого такого, що могло би Вас дратувати, приміром, абощо. Я роблю се не з метою демонстрації чи непослушенства. Навпаки, я хочу сим особливо підкреслити свою лояльність щодо своєї оплати. Але разом з тим я не можу й не думати про якість картини, яку я розпочинаю знімати. До сього часу я розглядав себе як одного з найкращих режисерів кінематографії. Я звик до сієї думки, і вона, певно, помагала мені триматися па високому моральному рівні у виробництві. Зараз же призначена мені місячна плата по третьому розряду щомісячно два рази пригноблює мою свідомість і поселяє в мені сум і зневір'я в своїх здібностях. Тому я для того, аби зберегти свою душу од непотрібних і шкідливих для мого стану натяків па свою творчу неповноцінність, прошу вважити мое прохання, аби я міг спокійно віддаватись владі своїх мрій і не порушувати звичної уяви про свою гідність. Платню за роботу, будьте ласкаві, визначіть мені в якій іншій формі по закінченню фільма, відповідно до його якості.

З пошаною заслуж., лауреат і т. ін. Ол. Довженко

26/X/ [19]45

ЗОЛОТІ ВОРОТА

II

Географію роману треба виписати особливо точно, з документальною правдивістю.

Треба описати село, краєвиди, район. Припустим, він з Великого Перевозу або з Шишаків.

Отже, мусить бути описано, як німці під час бою чи відступаючи палили село, як утворилася замість села пустеля.

Ріка. Пригадати бій коло ріки з "Перемоги".

Озера, сінокоси. Дерева, рослини, трави, все, що росло в полі, як звалося. Зробити ілюстрації і фотографії флори і фауни села. Можна дати також і фотографії вулиць, хат. Людей окремих. Ландшафту. Надати, таким чином, усьому вигляд справжньої і точної документальності.

Таким чином, мій рукопис мусить бути оздоблений не тільки заставками, кінцівками, заглавними літерами, не тільки великою кількістю ілюстрацій, а й фотографіями. Зробити все рукою любовно і досконально, як твір життя. Літопис.

Розподілити книгу, власне її внутрішню основу — характеристику Тараса, па розділи. Кожний розділ, будучи органічно об'єднаним з усіма іншими розділами, мусить мати своє точно визначене спрямування:

Роман — наївний, простий і недотепний.

Роман — розумний, складний і дотепний.

Веселий і безжурний.

Ні, сумний і глибоко замислений.

Добрий і недобрий. Він м'який як віск. Він і твердий як криця.

Мстивий і великодушний.

Лінивий, не лінивий трудяка.

Одне слово, вся повнота народної психології, народного характеру повинна знайти в ньому собі місце, розмежувавшися в належних правдивих пропорціях, відповідних основам українського національного, народного характеру.

"Міра життя" може й повинна увійти до епопеї як складова частина другої частини.

Тарас Кравчина — Петро Скидан. Може бути і другий варіант: не Петро Скидан, а Мина Нечитайло. Можливо і напевно се буде що краще.

Приїзд С. в колгосп остається, звичайно, з послідуючими Тарасовими коментарями.

В першу половину, власне па початок третьої частини, епопеї ляже перероблена "Україна в огні", де Тарас Кравчина — Лаврін Запорожець або Мина Товченик.

Очевидно, проте, Запорожець.

Далі йде повернення, могутній наступ Червоної Армії. Запорожець— Кравчина їде до армії.

ЙОГО СОН

Сон — форма, спосіб монтажний, композиційний для висловлювання різних цікавих і надзвичайних речей і можливостей нездійсненних. Часом губиться межа між сном і дійсністю.

ЙОГО ЖАЛЬ

Можлива форма ліричних екскурсів. "Як жаль мені, що я не писатель, написав би я тоді книжку чи казку, як одну людину..."

КОМПЛЕКСИ — ЕТИЧНИЙ, МОРАЛЬНИЙ, ЕСТЕТИЧНИЙ

Збагнути все, чим мучився все життя. Основний комплекс пристрасті — етичний.

ЛЮБОВ ДО КРАСИ

"ПОГИБЕЛЬ БОГІВ" Може цілком ввійти до одної з частин.

"Перемога", "Тризна", "Зачарована Десна", "Китайський святий", "У країна в огні", "Велике товариство".

Пристосувати, переробивши все відповідно до біографій синів і до його власної біографії.

СНИ І ПРИКМЕТИ

Снам, і прикметам, і спостереженням приділити особливу увагу.

МРІЇ І БАЖАННЯ УЯВЛЕННЯ

Він міг уявити себе конем, убитим, повішеним, спаленим, деревом плодовим підрубаним. Він уявляв собі, як піймав Гітлера і як судив його.

Зробити велику сцену, велику главу уявленого суду. Суд — це моральний кодекс Кравчини.

Кравчина і Гітлер. Кравчина і Гесс.

Розмова з Гессом(начальником концтабору). Гессу забажалося, знищивши 2 мільйони людей, побалакати з 2 000 001 жертвою. Се був Кравчина.

Через всі "Ворота" і особливо через третю частину проходитиме думка: "Відстала Європа. Передова Азія".

Отже, ми ніби пе відстала Європа, а передова Азія.

Європа має палке бажання забути про наші жертви.

Хотять забути, не помічати нас. Тому, що ми їм пе подобаємось органічно, вони хотять, аби нас не було в їхній свідомості. Вони витісняють нас в підсвідоме. Тільки політики не забувають про наше існування, загрозливе memento mori, і пильно стоять на сторожі старого європейського світу.

Старий світ боїться нас.

ОПИСАТИ БІЙ ПІД ГРАЙВОРОНОМ

//1. Артилерія.

2. Танкова атака.

3. Піхотна атака.

4. Женці.

5. Бронебійники біля річки.

6. Дівчата купаються.

7. Переходять річку вбрід і

8. Снаряди падають у річку.

9. Сцена в госпіталі (під Харковом).

10. Убита жінка в долині.

11. Жінка плаче в госпіталі там те.

12. Біля кіп цілуються та ін.

13. Несуть на носилках для гною полоненого пораненого чорта.

14. Мимо везуть померлу матір дітей.//

Описати хату Кравчини з ілюстраціями і фотографіями. Фотографії богів, святих і великих людей. Піл, піч, долівка земляна, помийниця, сіни, двір в натуральному вигляді, бувший двір з непотрібними хлівами, клунею, повіткою. Вбиральня, як дикий і непристойний (нрзб). Вбиральня на свіжому повітрі.

Колодязь. Вода.

Страва. Взагалі харч.

Ікони. Боги. Як при німцях відновлювали церкву в селі.

Як художники писали з Кравчини апостола і як се признати було йому... (нрзб).

Правда про релігію.

"Загибель богів".

Як, проте, служили в церкві, що була перероблена га крамницю промкооперації. І як нічого з сього не вийшло.

У богів пе вірили, проте тримали їх на покуті для краси і для всякого случаю.

301Х1 [19]45

Ранок пройшов у роботі з Чинир'яном над текстом вірменської картини, яку я роблю... Вдень провів бесіду з братом Героя Радянського Союзу Супруна, що прийшов до мене з Ляховецьким у справі можливого створення сценарію про брата героя. Зараз іду до Рошаля і Строєвої обідати. Вітер і холод надворі. Болить серце, і нерви напружені до краю. Невесело мені. Смуток оволодіває моєю душею. І тривога. Неначе я вмер уже, коли подумаю про Україну. Ніщо пе долітає до мене.

ЗОЛОТІ ВОРОТА

Листопад 1945 р,

III

Людина родиться для щастя й для радості, і бореться вона і діє во ім'я щастя. І розцвітає людина в щасті, а не в журбі, в світлі, а не в темряві й незнайстві, в сім'ї, а не в розлущ, і ніколи не в неволі.

Самотність людині потрібна в свій час і в своїй мірі.

Руїни обурливо огидні. Вони пригноблюють душі, і в них не хочу я шукати красу. Народ не бачить краси в руїнах. Пробував заспівати на руїнах веселу пісню. І замовк.

Благородні руїни? Не знаю. Я знаю жалюгідні руїни.

ЗОЛОТІ ВОРОТА

Листопад 1945 р.

III

Доля моя!

Світе мій великий!

Благословляю вас, що не впіймали ви мене. Що не дали мені в руки ні меча, ні клейнода, ні печаті, ні заборонного статуту. Що звільнили ви мене од тягаря управління чи його видимості, що не дали в мої руки скрижалів законів людських, не примусили забороняти, гнати, не терпіти, розлучати.

Що ношу я царство свободи в своєму серці. Що можу думати неухильно тільки про велике і піднімати природу до самого себе, аби вона відображала мою душу. Що можу радуватися малому, і сорадуватися одверто, і жаліти вільно, знаючи, що тільки через повноту

й свободу жалості людина остається людиною, а не каменем з викарбувапими на ньому письменами законів людських!

Що можу простити стільки, скільки не дано простити ні одному цареві.

Я прощаю многих, многих.

Я суджу в своєму душевному трибуналі за живими законами народного лиха і прощаю...

Листопад [19]45 р.

Розмова солдат про Е.

— Коли читаю я його чи слухаю, як хтось читає, чомусь так жаль мені його стає.

— А чом?

— Скільки в цім ненависті. Подумать, отака безодня.

— І де вона в ньому береться. Тяжка і пристрасна душа. У ненависті, як у корості.

— Еге. А може, просто страх його бере, що не вистачить у нас його отруйного чуття — знаряддя.

— І я так думаю. Не вірить він в наш гнів і розум, в нашу свідомість історичного часу.

І по жаліє серця нашого, що, так одстукавши боїв чотириста аж до Берліна, мусить, якщо не перестане битись, знайти в собі ще сили для життя, для товариства...

— Для милої, браття мої, і для творення потомства. Немає в нього жалості до нас живих. Є тільки крик по мертвих. Тому й но хочу я його читать. Досить з мене мого гніву і всіх картин, що бачу вже чотири роки і сам творю обов'язок кривавий.

— Не надавайте значення. Хай пише. Нам воно нічого,

а німців дражнить...

4 / XI/ [19]45

Я абсолютно перекопаний, що зараз я вступив в найважливіший період свого життя, себто що зараз моя творча вартість, що все те, що я ношу в собі, все, що продумав, перетворив в образи, сформував у мислі, — є найбільше від усього, що я зробив по сей день. Мені зараз потрібно тільки одне — десять років повної фізичної сили, ясності мозку, бездоганності серця. І я сього не матиму. Мені часто здасться, що я скоро помру. Серце, мов ворог, турбує мене і пригноблює, роблячись часом таким важким, що я падаю, і то мені мало. Мене ніби тягне вже в небуття. І я вмру, не здійснений в самому головному — у книзі, що її хотів б її я оставити народу, одну-єдину книгу. Я знаю — її нікому там зараз написати. І се особливо гфигпоблює мене. Як жаль мені себе, що так мій день повечорів і сонце моє зайшло, не встиг і оглянутись.

6/XI/ 1945

П'ятнадцять літ обробляв я свою чи, сказати б, громадську ниву. Не жалів ні сили, ні часу. Не знав часом свят і навіть недосипаючи ночей. Все думав, як би краще знять врожай. 1 в мене родило. Був добрий хліб на 'моєму полі, були яблука в сяду і мед на радість усім, хто їв, хто хотів

їсти. Один лише раз не вийшов у мене врожай. Не так якось виорав, не те посіяв чи молитву не ту прочитав, і боліла до того ж вельми голова і серце. Тоді прийшли на мою политу марним потом ниву недобрі люде, серед зів'ялого саду поставили наспіх збиту трибуну, подібну до ешафота, і, прикриваючи свій сором, а хто не сором, а недобрість чи пустоту свою, кричали голосно:

— Ось він! П'ятнадцятьма врожаями обдурював нас. Забивав наші памороки красотою труда свого. Але нам пощастило нарешті. На шістнадцятому році він викрив своє справжнє лице. Розіпніть його, розіпніть його! Ненавидьте, зневажайте! Іменем великого бога, отця панюго, — розіпніть його. Не своїм іменем, бо в нас його нема, іменем соратника...

Тоді я мовчки впав і вмер...

9 / XI/ [19]45

Ми єдипа в світі країна побудованого соціалізму, в якій слово "інтелігент" звучало (колись) як зневажливе слово. У пас було заведено поняття "гнилий інтелігент". А між тим інтелігент ніколи не був у пас гнилим. Навпаки, він був полум'яним, чистим, передовим. Гнилою у нас була не інтелігенція, а міщанство. Воно осталося гнилим і нестерпно смердючим і зараз, не дивлячись на високі державні посади, що воно їх посідає.

Сьогодні інтелігенція "завоювала" собі честь стояти на третьому місці після робочих і селян. Знаменний розподіл. Кажу собі: людино, пам'ятай — вища твоя мета — стати на третє місце, на місце найвище, найдостойніше, найпрогресивніше.

Люби се слово, хай буде воно твоїм символом — людинаінтелігент, бо не може бути радості життя сьогодні у країні, де тебе немає, де ти занедбана, третьорядна, фальшива чи підроблена, які б високі слова не

написала па кам'яних скрижалях рука великих інтелігентів Маркса, Енгельса і Леніна.

1 / XI / [19]45

"ЗОЛОТІ ВОРОТА"

II

Все переходить, міняється.

Все тече. Повинуючись закону гідростатики, Тарас Кравчина прийняв форму того сосуда, в який його влили. Правда, при вливанні чимало розхлюпалось, да і влившись, і розташувавшись всіма своїми молекулами паралельно стінкам сосуда, він довго ще смердів старою попередньою посудиною приватництва, власної думки тощо. Деякі його молекули, наприклад, довго ще базікали казна-що, деякі вірили в бога, а деякі, та що й казати, хотіли б збільшити трохи присадибну ділянку, — одним словом, вещество, з якого складався Тарас Кравчина, було неоднорідне. На чому сходились, правда, усі його молекули — на фашистах. Він ненавидів їх всім своїм єством.

15 / XII // 1945

РАБСТВО

(ТЕМА СЦЕНАРІЮ)

1. Люде, пошуки першого класу. Цвіт людського мозку — знання.

2. Війна охоплює всесвіт. Не хватило уяви у вчених. Вистачило на все: на електрони, позитрони, нейтрони. Пронизали пайтоншим

аналізом доскональним мікронні всесвіти, проникли в тайни мікрокосму. І... стали.

3. Що робити? Ступати останній крок чи ні? Сказати слово — хай буде атомна бомба? Чи не сказати? В отсей роковий для історії землі момент великим ученим не прийшло на допомогу серце. Воно було глухе. Вони були духовно вбогі люде. Вони були позбавлені уяви, голосу, серця, чулості душевної. Вони були раби своїх винаходів. Слово було сказане.

4. Перед сим сперечалися дома. І все-таки мислили вони не па висоті свого винаходу, як слуги капіталу.

5. Бомба була випробувана. Резонанс всесвітній. Всесвітпі наслідки. Тільки вони вже не знали їх. Ніхто їм не рукоплескав. Не осаждали їх журналісти. Не знімали кінооператори.

Якимсь педобрим вітром повіяло по світу.

6. Вони були замкнені. Їх розлучили з рідними, з дітьми, з усім світом, їх стерегли в пишних тюрмах як соціальне небезпечних людей, якими вони справді вже стали, доторкнувшись до космічних сфер.

7. Твір їхнього духовного генія дістався злочинцям, жорстоким і дурігим правителям, що перебували по горло в атавізмі.

8. Вони знищили цивілізацію. Чи, може, й усю землю.

21 / XI/ [19]46

Суд над фашистськими фюрерами є найстрашніший і найзловісніший процес, який будь-коли відбувався в історії людства. До такого дикого занепаду людство ще не доходило. Під час війни ми всі міряли події боями, пожежами, звірствами чи проявами інших ганебних блюзнірств з

боку німців... І тільки зараз па процесі в Нюрнберзі виявляється, виникає з-понад усіх масштабів звірювань, нещастя, мук і страждань, з усього, що творилося в Європі і по всьому світі, з усього, що творилося в Німеччині, тільки зараз постає на цілий свій зріст справжня картина фашизму, справжня суть світової трагедії...

Потрібні антиподи Гітлера, нові світлі німецькі генії, і не один, а много, які б осяяли людство чистим промінням такої незміримо високої творчості, такої радості і чистоти, яка могла б заповнити всі бездонні провалля зла, що вчинив народ німецький світові, родивши Гітлера. Чи вистачить у німецької нації сили на такий зліт?

Стою на колінах. Цілую землю, по якій проходили наші солдати з боями, в якій полягли в множеств! мільйонів, рятуючи себе й стару Європу.

27 / XI/ [19]45

Тімірязєв, Мічурін, Ушаков...

Особливість великих людей полягає, очевидно, в тому, що, викопуючії історичну задачу своєї державної системи, вони переростали задачу і в момент переростання входили тим самим в конфлікт з системою.

281XII [19]45

Треба мати залізні нерви, кам'яну душу і серце раба, аби витримати те, що робив я сьогодні. Сьогодні у мене дома засідали: я, С., А. і С. Розробляли план і зміст поправок до сценарію "Жизнь в цвету" згідно з вимогами N. Нема сил писати, що се було за засідання. Жива картина, достойна пера Гоголя, Щедріна, Свіфта. Се був живий документальний Сатирикон Крокодилович. Саме жахливе в тому, що і С., і С., і А., який, до речі, увесь час мовчав, — що всі вони культурні і розумні люде і всі

знають, що творять абсурд і не можуть не творити. Нема у них своєї волі, думки, смаку, гідності, не повинно бути. Які тут можуть бути розмови про мистецтво?..

Не пройшло мені даром засідання. Трапився напівудар. Припадок важкий і довгий серця в якійсь новій формі з головним болем і памороченням голови. Страшно мені. Невже я вже не робітник мистецтва? Невже я інвалід? Невже я напередодні смерті чи нещасного убогого каліцтва, нікому не потрібний? Зайвий? У вовчому царстві кінопотвор?

[1945 рік]

Описувати треба красиві діла, розумні розмови людські, а не оці от неприродні вигуки, да руїни, да головешки чи смердючі трупи.

Написали б щось, як вірно любили одне одного, та про що гарно думали, та що треба знати, аби краще на світі жити.

Да як, приміром, чоловік щось там любить, чи чогось уміє добре, чи як воює невтомно і щедро, думаючи.

А ви все пишете — убив та вбив, та спалив, та засмажив, повісив, та ще вбив так да сяк. Да все лайки, да крики, да прокльони.

— Еге, щось протиприродне, одне слово.

— Ми ж самі бачимо, нащо його писати.

— І чому ее так, що, аби попасти в письмо, треба вбитися, спалитися чи повіситись?

— Напишіть нам щось веселе, смішне.

— Так над чим же сміятись, дозвольте?

— Ну, посмійтесь хоч паді мною, як я і Устя запрягаємось у плуг і оремо, як корови. Да щоб пе плакати, мукаєм або сміємось самі одна з одної.

(1945)

— ...Я не розумію, чого ви хочете од мене?

— Любові, ось чого. Чогось веселого, смішного, доброго. Радості треба, а ви лякаєте. Зроблено так багато зла, що вже помстою його не затулиш. Потрібна не лють і ненависть, а висота розуму.

— Глупості ти говориш. Не слухайте його. Пишіть усе, що бачите, — весь жах, весь бруд, всі нелюдські жертви і страждання. Хай знає людство. Хай пожаліє нас!

— Хто сміє пас жаліть?

46 рік

1 / 1 [19]46

В усіх моїх творах є сцепи прощання. Прощаються чоловіки з жінками, сипи з батьками. Прощаються й плачуть чи, махнувши рукою, подавляють ридання, оглядаючись на рідну хату в останній наче раз. Є, треба думати, щось глибоко національне в сьому мистецькому мотиві. Щось обумовлене історичною долею народу. Прощальні пісні... Розлука — се наша мачуха. Оселилась вона давнодавно в нашій хаті, і нікому й ніколи, видно, не вигнати її, не приспати, не вкрасти.

Основний мотив пісень народних наших — смуток. Се мотив розлуки...

2 / 1 [19]46

Я почав молитися богу. Я не молився йому тридцять сім років, майже не згадував його. Я його одкинув. Я сам був бог, богочоловік. Зараз я постиг невеличку краплину своєї облуди...

Бог в людині. Він є або немає. Але повна його відсутність — се великий крок назад і вниз. В майбутньому люде прийдуть до нього. Не до попа, звичайно, не до приходу. До божественного в собі. До прекрасного. До безсмертного. І тоді не буде гнітючої сірої нудьги, звірожорстокого, тупого і скучного, безрадісного будня.

5/1 1946

Війну в мистецтві треба показувати через красоту, маючи на увазі, великість і красоту людських вчинків персональних на війні. Всякий інший показ війни позбавлений всякого смислу.

Се парадокс, один з найбільших в історії людства.

Бо: війна — дурна. Жорстокість і дурість, одягшися в атавістичні одіяння, оволодівають масами злочинців, затикають на час своїх злочинств рот мистецтвам, себто тому, чим людира одрізняється од тварин. Освячують сей критиничний акт невмирущим твердженням: коли стріляють гармати, музи мовчать.

І сам ідіотизм убивства і найганебнішого масового гвалту возводиться в ранг — мистецтво війни! Воєнне мистецтво!

Воно таке ж мистецтво, як шизофренія.

Чому правителі ненавидять пацифізм завжди і особливо напередодні сказу? Тому, що всі вони по суті своїй — раби глибоких атавістичних інерцій, на яких базується й процвітає вся сила й природа їх влади. Гляньте на Землю. Вона вкрита пам'ятниками вбивцям і їхнім коням у багато, багато більшій мірі, ніж їх антиподам.

І ще одне: всі пам'ятники антиподам вбивць і мучителів дешевенькі.

15/1 [19]46

...А вчора мені снилося, неначе мене обнімав і цілував Станіславський-небіжчик, з яким я персонально і не був знайомий за його життя.

Пишу. Поглиблюю Мічуріна. Паморочиться в голові І серце болить-болить.

20/1 [19]46

Починав гриміти "Молода гвардія" О. Фадеева. Читають по радіо, по школах, друкують. Автора обирають до Верховної Ради Союзу РСР.

І я радий його успіху, ніби се є мій власний успіх. Радий і вдоволений, що вистачило сил і наполегливості у Саші піднести такий великий труд. Радий, що втихомириться літературні парвеню, що вже намагалися здавати його в архів...

Фадеев крупний талант, і Фадеев справжній комуніст, і за се я завжди шанував його, при всіх його невдачах, довгих простоях. Починається його друге народження — зрілий вік.

Якщо не встрягне друг мій знову в Удеге, що одняло в нього стільки сили й часу, створить безумовно щось значне і велике. Щасти йому, доле!

20/ II [19]46

Сьогодні закінчив "Життя в цвіту" — літературний і режисерський.

Ні над чим ще так багато не працював.

Тепер мені треба забути все і писати далі. Проте ні. Тепер я мушу повісити замка на свій розум і бажання і добрий рік повторювати вже здійснений і закінчений творчий процес на плівці в тяжких, каторжних умовах, з щоденними неполадками, хаосом убогості виробництва, холодом і злом. І так усе життя.

Господи, поможи мені!

3/II/ [19]46

//Учора в "Советском искусстве" читав "Жизнь в цвету". Читати мені було важко фізично.

Очевидно, читання справило велике враження. Тепло реагував і, виступаючи, тепло промовляв мій друг В. Шкловський і С. Герасимов. Очевидно, річ має в собі якусь магію, її однаково сильно сприймають всі, хто читав чи слухав...//

16/II/ [19]46

Пишу книгу. Я пришлю її Вам через три роки. Якщо ж я її не допишу, якщо я, що втратив усе за одну лише помилку серця свого, умру отут од печалі в тяжкій самотності, я прошу Вас тільки про одне — хай візьмуть тоді в моїх грудей серце і поховають його на скривавленій батьківщині моїй, на Україні, на українській землі.

Чи може бути надмірною любов до батьківщини? Ні. Немає такої любові. І моя не була, хоч я і вмер від неї.

Єдиною метою мого трудного життя було возвеличення радянського народу засобами мистецтва, яке дослала мені доля і батько з матір'ю...

23/ II/ [19]46

Сьогодні знову меві дякували вірмени за фільм "Страва родная", який я зробив для них, змонтувавши його й написавши... дикторський текст.

Вони радіють, вони вітають мене, отсі культурні брати мої, вірмени. Вони кажуть: ми всі говоримо, що так зробити про нас фільм міг лише майстер, що любить свою батьківщину. Я слухаю сей високий комплімент і плачу. Так, я люблю Батьківщину, люблю народ свій, люблю палко і ніжно, як син може любити, як дитя, як поет і громадянин...

2/IV [19]46

Двадцять дев'ятого березня читав у Спілці письменників "Життя в цвіту". Читав аж три години. Народ слухав, як заворожений. І тільки після читання я помітив, як всі були збуджені і схвильовані.

Всі встали і довго вітали мене оплесками. Я поклонився їм, вдячний за увагу і пошану. Проте мені було дуже сумно. Було в цьому вітанні, у всьому щось трохи подібне до демонстрації. Я бачив перед собою людей, які раділи моєму твору і раділи моїй працездатності. Раділи, що не загинув я від удару грубого і жорстокого кулака, не став духовним калікою, хамом і лакизою, не впав у розпач і не прокляв світу.

Вже рознеслися чутки по Москві. Театри, шість театрів, вже вимагають п'єси. Напишу п'єсу. Признатись, так чомусь не хочеться ставити фільм.

Коли згадаю Потилиху — Майданек, всі труднощі, все нікчемство кіностудій, жалько робиться свого дорогого часу, якого вже не так багато осталося в мене. Жалько.

16/IV [19]46

Згинув патріархальний устрій одноосібництва. І разом з ним щезла з життя безповоротно краса побуту, повір'я, одежі, тихої, лагідної поміркованості. Розпався клас селянства, обернувшись у людство.

Розпад висвободив таку енергію, з якою не зрівнятися й атомній. В великих трудах, жертвах, утратах, напруженості, самовідданості родились герої, труженики.

— Хоч я в колгосп іти і не хотів, і лаю я його нишком на чім світ стоїть, — ну захищаю я його, як своє життя, бо він є мій колгосп. А не чий-небудь. Захищав і захищатиму, хто б на його не пробував іти землею, водою, небом, воздухом чи дипломатичною поштою...

На початку нової ери я до колгоспу іти не хотів, сс факт. І записали мене в нього так, на "ура". Ну, я крутивсь, крутивсь і так і сяк — не виходить, живе. Тоді я розсердився і не посіяв. Пропаду, думаю, і вас потягну за собою в могилу. Отакий гріх совершив нечуваний, небачений. Боже ж мій, як почали ж ми вмирати! Лежали покотом, як гній (взяти з "Міри життя" велику сцену докладно про Нечитайла, Верещаку). І от з того часу рішив я критично поставитись до свого нехотіння. Мало чого я не хотів би. Не та доба. Отак як не потече Дніпро назад, не потече назад життя...

Він буде розказувати, як його брат Оверко не давав Любченкові хліба і, коли той пристав до нього, який він гордий вихід знайшов з сього становища...

Отаке-то. Я помічаю в цій картині, що тілечки змалював, веселу і лукаву усмішку недовір'я читача. Знаем, мовляв, усі твої брехні з коровою в бою і з... рушницею, що б'є з-за вугла. Смійтеся, се мене тішить, дуже тішить. Тепер життя ще поки що трудне і сліз (нраб) ще пролито так багато, що я годен би з дорогою душею зробитися блазнем, аби викликати посмішку у друга свого читача.

Що ж до випускання Оверкових книжок, то тут я собі думаю: нехай мій твір буде мов та рясна яблуня, з якої кожний може струсити по мірі сил своїх. Кажуть, що справжній мистецький твір має в собі не один, а кілька смислів і вірним завжди лишається той, який людина для себе вибирає. Да й не в Оверкові ділоРозказав я про смерть Оверкову, проте не для сміху, а зовсім для другої мети. Я хочу прославити в ньому свій рід.

Багато вже прошуміло часу, мя виросли всі, порозумнішали, постаріли, щоб ділити великий і прекрасний світ на дві убогі половинки: куркульську, некуркульську.

Сила була. Сила буяла в Оверку. І гордість, як у царя. Ое був цар-парубок з двома орденами первої сотні Червоного Прапора. Я його бачу навколо себе, в багатьох героях. Він і Берлін забрав сьогодні...

12IV [19]4б

Я видів сон.

У полі жито золоте, скільки око гляне. І небо таке сине, таке барвисте, якого ніколи в світі не буває в житті. А коли й буває, а коли й здається, то хіба в надзвичайні часи. А було небо і степ України.

А на передньому плані посеред жита стояли три молоді, прекрасні дівчини з серпами. Стояли, одягнені в ту одежу, в яку вже не одягаються.

І плакали. Мовчки.

Небо, жито, дівоча краса, сонце і пекучі сльози трьох не здійснених жінок.

А був навіть не плач. Була невимовна мовчазна туга і сум. Не котилися сльози додолу. Застигли в очах.

Де ви?

25/V 1946,

Я бачу картину.

Запрягшись у важкого плуга, Три вдови,

Зігнувшись від потуги над проклятою, политою кров'ю і потом землею, Три вдовиці, Зціпивши зуби й витріщивши очі,

Тягнуть соху, спотикаючись, в тваринячих шлеях, Три вдовиченьки — сестри мої, ластівки, Важко дишуть і проклинають світ Увесь, до одної людини. І я кляну і плачу разом з ними.

— Де ти була? Звідки ти? Тебе не убили? Невже тебе не вбили?

— Ні.

— І ніхто тебе не мучив, не гвалтував?

— Ні.

— Правда?

— А коли б і ні, яке се мав значення тепер, коли нічого, куди й на що не глянь, не осталось на своєму місці?

— Прости мене.

— Прощаю.

— Се співчуття, се не ревнощі.

— Я вірю. Я теж боялася щодня.

КРАВЧИНА

18/VI [19]46

II

Один син Кравчини, льотчик, ас знаменитий, улюбленець цілого фронту, попав до полону. Власне, не до полону. Він був убитий в бою. Товариші бачили, як падав на ворожу землю його самольот, мов огненний язик. Він загинув, і всі його оплакували. І вже аж через три роки з'явився він живий з полону (прототип Б.). Його ніхто не прийняв до армії. Од нього всі одвернулися, ніхто з ним не знався. Чому ти живий? Чому не вбився? Чом не вмер за колючим дротом? Ти живий? Ти живий — чи не слуга ти "їхньої" розвідки? І т. д.

Він жаліється своєму батькові. І тільки в ньому знаходить утіху Кравчина. Старий Кравчина посміявся над сином, як над малим хлопчиком. Вони дурні, позбавлені людської уяви. І старий так розповів йому про життя, про щастя, про добро і про радість, що він на хвилину заспокоївсь і заснув у нього на колінах.

Описати, як падав під Харковом з неба мій син божественний. Як лежав він, жарений на алюмінієві,

КРАВЧИНА II

...Я бачив сотні тисяч убитих моїх товаришів. Вони вкрили своїм сірим трупом безкрайні, безконечні шляхи од Кавказу і Волги до центру Європи. Вони падали в кавави, в ями, на дорогу, розлітались в шмаття, валялися в осінній грязі, як темні барельєфи героїв і великомучеників на царських вратах епохи. Золотих воротах епохи!

241X [19]46

Написати цілий розділ, як один з синів Кравчини з якогось драматичного приводу оплакує долю народу. Сей плач великий, глибокий і такий по своєму змісту, пристрасний в такій мірі, що десь на своїх верховинах розпачу перекликається з біблейським плачем. Плач, що свідчить про бездоганну душу синову, попадав в руки батька. Як Кравчина, прочитавши його уважно, дивується, чого така нісенітниця лізла в голову хлопцю. Він заперечує плач по всіх пунктах. Все навпаки. Він сміється над його тугою-журбою. Се зробити слід так, щоб він, власне, все признав і все поняв, тільки приховував розуміння, щоб не бентежити сусіда, чи сусідів. А потім, вже на самоті, подивився на небо, як Чабан у "Колючому дроті", і подумав про сина й про все.

Тремтіли зорі в урочистому вічному небі.

27/X [19]46

ЗОЛОТІ ВОРОТА

III

Довго лаявся Кравчина з канадськими солдатами... І от один з них раптом:

— Дядьку, а скажіть мені, чи стоять над Ворсклою оті три верби, де ми гуляли колись? Оті вербички, чи стоять вони над водою?

Та й заплакав. Тільки їхній унтер не знав, чого вони... Тоді Кравчина пожалів їх, почувши, що де б людина

не тягалася, як би не потопала в розпусті і безвірництві,

вона остається людиною.

13/X/ [19]46

Закінчення картин своїх я не дививсь ніколи. Колись прогляну всі зразу. Тікав од них, і всі їх помилки, від яких душа моя переверталась сотні раз, і недороблені місця, і недостаток праці й талану знав більше від усіх. Так знав роботяща українська мати все ластовиннячко і всі родимі плямочки під сорочками і штанцями ледачих діточок своїх і по старинному вкраїнському звичаю:

— А чиї ж бо се такі діточки гарні? — одповідає сумно:

— Ото? Чи не мої, нехай вони повиздихають. Як, очевидно, й усі митці, я бачив помилки свої в більшій мірі і завсігди чомусь не там, де бачили їх великоухі критики, чіпляючи на мене свої убогі книжні ярлики і тавруючи вимучену мою шкіру таврами різноманітних "ізмів".

29/X/ 1946

Один з плотників — составитель законів. Можливо, він не дуже балакучий і промовляє тільки законами. Всі його закони дотепні й мудрі, повні житейського гумору й смислу.

Деякі закони він носить, виголошує відповідною, запозиченою з радіогучномовців мовою, вроді:

— Товариші робочі, робітниці, генерали й адмірали. Приказую один процент щорічного врожаю жита й пшениці молотити в околот... Повинних у порушенні приказу притягти до суворої відповідальності як помилково усуспільнених дурнів, позбавлених смаку і почуття красоти і інтелігентності.— Регіт.

Щоб голови колгоспів мали всі вищу освіту. Кому потрібна вища освіта? Кому ні? Про довголіття й продовження життя.

31/XII [19]46

...Сьогодні здав Комітетові мистецтв "Життя в цвіту". Беруся за "Хату" чи за "Міру". А може, чи не візьмуся я за "Повість полум'яних літ" і чи не зроблю я що хоч що-небудь.

Як мені хочеться створити чистий і високий твір, хоча б один, тривалий у часі, одну бодай ланку буття, одну краплину безконечного.

1947 рік

29/II/ 1947

Благословен день!

Сьогодні у моє вікно заглянуло щастя.

Я придумав перемогу тепла над холодом, життя над смертю. Після смерті Леніна весною: повідь, льодохід, повідь, розцвітання квітів, ріст коріння, повідь, сади в цвіту з панорамами, надзвичайні торжества в небі, весінні хмари, гарні потоки в цвіту, птиці в небі перельотні.

Гімн життя,

Музика,

І всім отсим диригує Мічурін, натхненний і щасливий.

Розцвітає радість в душі творця. Власна юність і любов проходить серед спогадів весни.

І неодмінно весняний перший грім. Нехай зливається він з музикою в серці...

29/II/ [19]47

Весь час на різних художніх радах порівнюють кольорове кіно з малярством.

Невірне, поверхове порівняння.

Малярство статичне. Колір в кіно процесуальний, динамічний. Він існує в стані невпинного руху.

Отже, колір ближче до музики, ніж до малярства.

Він є — зорова музика.

І так, як ніякий акорд не робить музики один, — не робить фільму і один кольоровий комплекс.

18/X [19]47

ЗОЛОТІ ВОРОТА

III

Одна з тем, з ліній "Золотих воріт", з тернистих стежок — тема переміщеної особи.

Складаючи велику трагедійну повість двох осіб — одної, що мусить десь загинути, і другої, що повертається на Батьківщину, автор мусить змалювати весь велетенський хаос аморального всесвіту середини XX століття.

Хто сі особи?

Одна може бути дочка Кравчини.

Або син?

Чи, може, сам Кравчив?

Краще хтось з синів. Нехай навколо його долі сплететься все, що довелось продумати мені, читаючи виступи Вишинського...

Переміщена особа — об'єкт випробувань всіх модерних видів зброї — хімічної, біологічної і атомної бомби.

Написати великий розділ абсолютно детально, як він ровряджав міну чи як споживав біологічну отруту, що з ним робилось, як йому боліло чи як не боліло, що думав про роботу чи про емерть, очевидно, таки про роботу, про механізм. Як стався вибух і як він розлетівсь у

прах, як його не стало. Зовсім. На 10 сторінках оцей ультрарапід мільйонної долі секунд".

І написати, що таке світ без мене. І що таке страждання. І взагалі почуття.

16/III/ [I9]47

Поранений. Перед смертю в остаивю хвилину (нпл). Оповідання про народження його.

НАРОДЖЕННЯ ДИТИНИ

Яке велике торжество в світі — вароджеиня людини. Яка краса і диво! Муаика матері. Раділи й величалк матір і його,

ВЕЛИЧАННЯ ДИТИНИ

Приказували: рости такий-то і такий-то. Людина народилась для любові, радості,

ЧИ НЕ ГЕНІЙ ВОНА, ДИТИНА ОТСЯ?

Чому не бути їй генієм? Які батьки й увесь рід! Діди, нрадіди.

Як любились батько й мати замолоду, як бажали одне одному любові.

Він родився зимою. Співали йому "Щедрик", "Будеш мати вік хороший".

Всю дивну поезію пісні радості"народження.

Душе моя, душе моя! Очистилась ти в стражданнях, умившися кров'ю? Украсила світ? Пречисту петавку друга їла в Європі в середині XX віку? Гай, гай." "О поле, поле, хто тебе засіяв мертвими костями". Німий страждалець умирав. Музика й потрясаючі діалоги чи монологи. Світове звучання.

МАРИНІ ДУЖЕ ВАЖКО

1. Вона зразкова трудіввиця,

2. Її люде шанують.

3. Скидан її любить.

— Який я щасливий. Ти щастя мені повернула, Марисю. Я такий став дужий а тобою.

— І я.

4. Але її замучила підозра почуття неповноцінності.

5. Загрози.

6. Шантаж.

Йому і їй хочеться дітей багато. Хочеться творити так, ніби щодня він розривається в захопленні на десять частин і кожна щоб діяла і пізнавала світ. І перетворювала світ.

— Ти щасливий, Петре?

— Да. Сьогодні я кажу Гусакові: все одно я знищу тебе. Не треба і бійся його, заклинаю.

— Вія руку має у райкомі.

— Ти, каже, всміхатися не вмієш... Н-ну!

— Ти не вмієш усміхатись.

— Петре, скажи, коли вже буде повний комунізм, люде страждатимуть?

— Да. Любитимуть — значить, і страждатимуть.

— Я так страждала вчора, коли ти довго не приходив, ти став мене підозрівати.

В громадській діяльності ігнорується минуле. В ній важить одне лиш сучасне.

Коли б наші письменники та не були столичними птицями, вони б знали, хто має око видіти, як гірко доводиться колгоспникові трудовий його героїзм, отой самий, Що приносить славу писарям красномовних тирад.

— Залиште. Вже як хочете знати — сама чесність обертається часом в порок, якщо вживати її помилково.

//Уляні треба зробити монолог, глибокий змістом і частий формою. Треба підняти її зворушлиний образ над побутом, дати їй змогу розкрити свою душу в глибокому внутрішньому самоспогляданні.

Щось на зразок монолога: "Не покладав я рук".

Може бути саме:

"Не покладала рук". Ні, рано.

1. Що про нас говорять? Не довіряйте мужикові. В ньому й досі ще сидить власник і т. д.

А хто більше віддав державі? Ми чи ваші злопихател і?..

2. Моя республіка. Мій світ. Мов майбутнє! Але чому і до якого часу я думатиму по шпаргалці, говорити по писаному, любити тільки ударника?

Прагнути тільки до поголів'я?

Радіти тільки перевиконанню?

Жити тільки заможним, щасливим життям?

Де моє щастя? Хто звеличив мене в стражданні? і т. д.

Не покладаючи рук (цілком).

Конкретна мета: загальні збори.

Доробити сцену загальних зборів. Прийняття в колгосп Нечитайла і виступ Царя. Точно визначити і драматично оформити мету зборів. Очевидно, вона зводиться до вирішення однієї з багатьох "простих" колгоспних земельних та ін. організаційних справ. Тоді все написане надасть сцені незвичайну, гостру і життєву красивість.//

Куркульське прізвище:

— Скоробагатько,

— Дубенко.

— Рубленко.

Після блискучої промови.

— Ну, чого лізеш?

— Не лізу я, а йду по-людському.

— Що треба?

— Скажіть, а чи не можна...

— Не можна.

УЛЯНА ПРО ЗАГИНАЙЛА

— І що воно таке пак за людина? Ото як вийде на трибуну, поверх людей як гляне, да так красиво й гарно промовляє, да довго так, що плачеш і не знаєш, на небі и чи на землі. Еге. Злізе додолу — вовк. Не підійти, казав той, не забігти. Похмурий да неуважительний — страх, нехай бог милує, їй-богу.

— Освіта в нього, кажуть, вища, а середньої нема — дірка. А воспитаніє нижче (дописать).

Пригадати розмову з моїм батьком. Як молодим ще дев'ятнадцятилітнім парубком їздив батько в Каховку до Фальцфейна на заробітки.

— їхали човном до Дніпра, Дніпром до Каховки, де вже човен той продавали.

— А як же ви переправлялись через пороги?

— А так і переправлялися. Човном.

— А хто ж човном правив?

— Я й правив.

//Наплив. 1887 рік. Пливуть по Дніпру з Десни дванадцять хлопців, тільки не в Царгород, а в Каховку, найматися до Фальцфейна. Каховка. Ринок робітників і т. д.

Отже, можна використати, почавши з старовинних пісень.

Наплив: дістати пісню давньоісторичну.//

(1947)

Тиха, добра, чесна, пересічна людина. Приємна і лагідна.

Років 45. Бригадир. Має медаль.

Був на виставці в Москві.

Призначається на посаду голови колгоспу, на яку посаду у нього не вистачає розуму власного.

У нього жінка і діти, син і дочки.

Зробився поволі нетихим, недобрим, нечесним і неприємним, злим.

Зробив нещасними всіх майже, хто йому підлягав.

1. Завів кабінет. Крісло. Телефон. Секретаря.

2. Чергу. Без черги не приймав. "Ну як? Бачив, яка черга?" Черга як знак, атрибут влади.

3. Охорона. Щоб не вбила міжнародна контрреволюція.

4. Підлабузники. Борис Петрович Підлабузник.

5. Працював поночі. Викликав бригадирів на доповідь поночі.

6. Електрифікував власний дім — "кожному по потребі".

7. Портрети вождів. Скульптури в письмовий стіл.

9. Карта світу. Карти колгоспу нема.

10. Цитати.

11. При німцях сидів у погребі.

12. Пишуща машинка.

13. Прошу подати в дисьменній формі. "Сказивсь".

14. Його почали боятись як вогню.

15. Все знав. Про все міг говорити.

16. Діти критично ставились до нього.

17. Перед молоддю: "Ех, ми були колись. Я за бандитами в 17 літ гаялася..."

18. "А ми колись в окопах знаєш як..."

19. Розвалив колгосп. Нікому стало робити. Всі службовці.

20. Учитель дешанований.

21. Всі родичі в доярках, снабах, плановиках.

22. Коли його зняли...

23. Грандіозна сцена звільнення з посади. Як страшно: я — ніхто. Ти й був ніхто.

24. Виявилось, що призначили його помилково.

25. Любив понад усе на світі щось забороняти.

26. В нього приятель і друг "непропускатель", бувший сторож закритого розподілителя.

26а. Мета — зробити кращий в Радянському Союзі кол" госп.

27. Завжди риба воняє з голови. Так от, щоб риба (колгосп) була здорова й свіжа, я хотів, щоб була здорова, культурна голова.

28. Він не знав, за що його судять.

29. Свідки: вдова, яку він викликав уночі на допит:

чому я напилась.

30. Він копіював великих. Мій колгосп.

31. Він почував себе вождем села.

32. Якщо ти стоїш на чолі, ти не повинен підпускати близько нікого (пафос дистанції).

33. Манилов: мріяв об'єднати в колгоспи під свою владу млини, електровню. І сидітиме все життя.

34. Він возвеличився.

35. Огромний апарат.

35а. Нікому не довіряв. Учинив контроль над контролем.

36. Вважав, що народ треба "тримати в руках, щоб боявсь".

37. Ідучи по селу, ні а ким не вітався. Проте вимагав, аби всі знімали шапку.

38. Свідок-дід: "Василь Федорович, прибуло до вас начальство".

"Ну й що ж. Приїхало, так хай мене найде".

39. У нього не було кар'єризму. Він був позбавлений високого ідейного рівня. Василь Федорович Ступак.

40. "Мій колгосп". Моє, моя. Мої люде. ііеокуркуль.

41. Все викрилось після Постанови ЦК про порушення Статуту сільськогосподарської артілі.

1948 рік

5/II/ [19]48

//У поводженні з вищестоящими треба завжди бути скромним і не втрачати шанобливості, в усякому разі, треба зробити все, щоб видимість вищесказаного була помічена начальником.

Якщо начальник, спонукуваний невідомими вам домашніми або службовими драмами, дістався де-небудь у ще вищого начальства прочухана, почне кричати на вас, не падайте духом, не біжіть вішатись, не проклинайте життя. Ви можете дуже ласкаво, більше того, співчуваючи йому, сказати чемно:

— Не утруднюйте себе криком. Повірте, що навіть звичайна розмова з вами приносить мені справжнє страждання завжди.

Начальник тут же посмирнішав. Він не зразу зрозумів справжню суть вашої чемності, і тоді перш ніж приступ нікчемності і злості спалахне в ньому з новою силою, ви постарайтеся піти додому, отруєний. Дома ви поплачте, поскреготіть зубами і сідайте писати що-небудь бадьоре, героїчне.//

23/II/[19]48

Мати. Отеє ж як хочете, а буде знов війна.

Ми. Невже?

Мати. Бачу. Ось пригадаєте мене.

Ми. Що за прикмета?

Мати. Спідниці знов коротшають у женського полу. Вже скільки я за своє життя помічала — спідниці у женського полу коротшають,

задираються, піднімаються-піднімаються. І вже як за коліна піднімуться — зразу війна.

Потім опустяться, подовшають, — війна затихає, замиреніє.

Дак отеє, помічайте, зараз були подовшали, а це знов почали задиратись. Буде війна. В Америці вже, кажуть по радіо, вже так позадирались, що тільки воювати. Ну що ти зробиші.. Не смійтесь, ось побачите.

ЗО/І [19]48

По закінченні картини зразу ж написати книгу про своє життя в мистецтві.

Написати докладно і абсолютно одверто, як труд цілого фактичного життя, з великими екскурсами в біографію, в дитинство, в родину, природу, пригадати всі чинники, які створювали й визначали смак, тонкість сприймання.

Що створило мене як кіномитця?

Яка література? Класика? Малярство?

Чи, може, пісні й думи? Чи вражливість бездонна й бездонна фантазія? Чи зачарована Десна?

Як я йшов на зйомку не готовившись, не маючи в цьому потреби. В мене все ставало ясним з початку створення сценарію.

Я просто повторював процес. Я міг знімати коли завгодно, з якими завгодно артистами, ніколи не ганявся за великими именами.

Кіно як спосіб суспільно-політичної діяльності.

Мої поеми — моє сучасне.

Я творив, що хотів, що думав. Я дійсно був і е вільний художник свого мистецтва.

Політична обстановка на Україні. Всі її перипетії. Культурне життя.

Мої позакіпематографічні інтереси. Ким би хотілося бути, до кого себе примислити?

Їзда на кіностудію в Одесі.

Бігом Київ — Шулявка — вища міра.

Потилиха. Нікчемство і краса.

Мрійництво.

Мої проекти перебудови життя, господарства, міста (нраб), садів, ансамблів архітектурних. Комедія. Любов до комедії. Нездійснена мрія життя. Все навпаки. "Цар" — мій кращий непоставлений сценарій. Перегляд фільмів у Харкові, Києві, Москві. "Звенигора", "Арсенал", "Земля". Веремія навколо переглядів. Диспути...

Як я знімав у селі Яреськи. Народ. Думи. Мене запрошують на посаду голови колгоспу. Хто мої герої? Батько, мати, дід і я. Я — Василь, Щорс, Боженко, Мічурін. В "Землі" вмирає мій дід. Шкурат — мій батько. Я — парубок, що сидить з дівкою на призьбі. Я — Кравчина. Орлюк. Як мучився я і проклинав адміністрацію, що з їдала мої нерви, мою душу, всі мої сили своїм нікчемством. Яке розчарування я мав по закінченні картини. Чому я ніколи не дивлюсь своїх картин? Документальні мої

фільми. Західна Україна. Виступи. Війна. І вся моя трагедія воєнного часу.

Одне скажу: хоч я зробив картин і небагато, однак, з того часу, як розколовся світ і Ленін став на стороні людського, не покладав я рук.

51 IV [19]48

"ЖИТТЯ В ЦВІТУ"

//Ось уже кілька років тягнеться моє "Життя в цвіту". Я написав його як повість і як п'єсу. Я вистраждав його як кольоровий фільм, видушив і вистогнав, знемагаючи від приступів стенокардії і тупого бюрократизму. Потім, коли все нарешті з таким граничним трудом було зроблено, коли картина стала жити і радувати навіть натасканих снобів, я потрапив у дивовижну містичну смугу її обговорень на художній раді великій. Потім міністр кудись бігав з нею і кожного разу вимагав все нових і нових купюр...

Тоді мене врятував від ядухи Жданов. Після зустрічі з ним я, здавалося, ожив. І хоча п'єсу також задушили, всупереч його думці, я спочивав начебто в Барвнсі тижнів зо три і повернувся звідти знову хворим.

Тепер мене вже знову розпинає кіноорганчик. Я сиджу цілісінький день за столом. Я наступив на гораянку і задушив усі мої плани, всі мрії про п'єси, про мій рідний край, про Дніпро, і тепле повітря, і ніжні береги моїх рвчоя, про вічне свято просторів.

Я повинен нехтувати, заперечувати створене, ненавидіти те, чим захоплювалися, що утворено з багатьох тонких компонентів. І написати твір-гібрид — стару поему про творчість і нову повість про селекцію. А серце болить. І часто, йдучи від столу після цілого дня трудів, я озираюсь на зроблене — як його нікчемно мало.

А втома така, неначе цілий день ворочав каміввя в неспокої.

Як би знову не бути кимось удареним за що-небудь.

О жорстокість, я пізнав тебе.

Важкі передчуття гнітять мене.//

18/IV 1948

Людськеє.

Порізавши палець, хлопчик спочатку заплакав, забігав, потім трохи згодом, коли ущухла кров, підійшов до дядька.

— О! Вавка.

Дядько сидів на призьбі, простягши вперед єдину свою цогу й милиці. На грудях у нього був чималий іконостас.

Дивись, мов, і я маю вже дещо, і хоч воно й боліло, та не дуже. Колись і мені повісять золоті оці іграшки. І одрубають, може, ногу чи руку. Нехай. Ось який я мужчина.

Дядько подивився на хлопця і ніжно засміявсь. У нього трохи сльози не виступили на очах. Зразу куди й дівся сум і жаль. І каліцтво показалось йому чимсь природним, як шлюб чи робота. Як неодмінний атрибут життя.

Хлопчик дивився на його медалі, зачарований красою. Він був гордий і сильний. Готовий до подвигу. Він заспокоївсь. Він бачив, що дядько зрозумів його. Він полюбив свою рану і вже пишався нею.

11V [19]48

//Київ — город-геній. Красивий, незважаючи иа многолітаі яамагання архітекторів і горе-керівників занапастити його красу витворами убожества і нікчемства.

Написати докладно, як підлабузники а архітектурної управи і підсліпуваті дилетанти нівечили його, ставлячи на записках "великих товарищей"... жалюгідні коробки на самих видатних точках, які вимагали абсолютно інших.

Київ — геніальне місто, геніальне місце. Київ — старець, руйнований вісімсот років історичної свові драми.

Описати докладно красу його вечорів і ночей. Дніпро і гори. Вулиці. Повітря. Весну, весняні вечори.

Написати, як я переробляв його двадцять років. Присвятити щоденній оцій перебудові Києва досконально розроблену главу, ніби ее ив а книги кінорежисера, а з дисертації архітектора міста й ландшафту. Принципи перебудови згідно з характеристикою місцеположення, динамікою епохи і загальною характеристикою епохи. Окремі вулиці, майдани. Виеотиі точки. Панорами. Ансамблі. Окремі розробки: Хрещатик, бульвар Шевченка, Володимирська. Нова площа Софіївська, об'єднана з площею Каліиіна. Віадуки. Міст через Дніпро і його архітектура — міст — історія в скульптурі.

Зразкові села біля Киева — Вишгород, Межигір'я, Ходорів.

Євбаа — площа з озером. Пам'ятники.

Пам'ятник народу. Пам'ятник Герою. Пам'ятник жінці над Дніпром.

Бібліотека. Міськрада. Відсутність ієрархічних атрибутів. Матеріал. Колір. Ознака національного в стильових виразах.

Нова роль золота і бані.

Написати проекти пам'ятників на майданах. Сади — фруктові на майдаяах і вулицях принципіально.

Виноград на пісках під Києвом на основі штучної системи водопостачання.

Місто Київ — сад. Київ — поет. Київ — епос. Київ — історія. Київ — мистецтво. Київ — поема. Київ — наймодерніше місто комуністичного суспільства.

Трактовка пам'ятника Леніну: розмір, матеріал, точка, виконання.//

25 / XI/ [19]48

//Він не був людиною мистецтва. Все в ньому: хода, манери, нудне нерозумне лице і такий самий нудний голос, — усе було протипоказане, здавалося, його посту.

Коли ви розмовляли з ним десять хвилин, ви починали відчувати, що ви стаєте дурнішим.

Він був схожий на великий рояль, у якому чомусь грали тільки три клавіші. Решта вистукувала розпорядження.

Усяка теперішня хвилина його життя до останку витіснялась наступною хвилиною. Нема для нього ні досвіду, ні звичаю, ні можливості нормальних умовиводів.//

1949 рік

22/1 [19]49

Н-ам і НН-ам

Прощайте, товариші, друзі і недруги, прощайте. Продовжуйте топтати моє ім'я, якщо комусь треба, нехай я швидше вмру. Бажаю вам довгого віку. Від усього поруйнованого серця бажаю кожному з вас зробити багато більш за мене і, склавши колись у прекрасному майбутньому трудовії свої руки, не будучи ніким ні перебільшеним, ні засудженим, ні заплямованим і зневаженим, оглядаючи шлях свій і рідні народні "лани широкополі", засіяні невмирущими словами з душами чистими, не спустошеними брехнею, взаємною ненавистю, жадністю, жорстокістю, кар'єризмом, зітхнути легко, тихо і щасливо і втішитись думкою, яка не судилась мені, що мріяв усе життя про творення добра: благословен труд, і день, і дом.

...Чим утішусь на чужині? Де преклоню голову сиву? В далекім Китаї, під чужим небом? Прощайте.

Чи, може, й там ви знайдете мене зі своїм злом, ви, мої щасливі бездоганні недруги?

7/II/ [1919

Що зі мною сталося? Я розучився неначе писати. Пишу статтю для "Літгазети" про суд над "Летр франсез" і за два дні не можу зібрати думок, не можу пером повести. Ще не написав і одної сторінки, а вже втомився так, неначе камені ворочав на тяжкому шляху, і серце болить, і смуток обнімає душу. Ніт, не редакціям належу я, мабуть, а лікарям. І тормоз в писанні — се травма моя, що вже ніколи не покине мене. Ловлю себе на думці: неначе стоїть мій грізний критик за плечима й

розглядав безсердечним оком кожну літеру мою і кожну кому, чи немає в ній зради і підкопу. І я, замість писати, страждаю. Мене зламано.

Я сприймаю вже світ як страждання. Я постиг: міряється воно глибиною потрясіння внутрішнього, всієї душі, а не тільки гнітом зовнішніх обставин. Я міг би довго жити й творити багато лише на основі добра, на основі позитивних стимуляторів.

23/IV [19]49

ВЕЛИКА БАГАЧКА

Псьол. Вулиці Багачки. Люде. Краєвиди з гори. Там ми ховали Боженка, несли житами понад лугом. Урочисті панорами під героїчним небом, під хмарами такої краси і такого пафосу всесвітніх змагань велетнів і пророків, що пісні "Як умру, то поховайте" не можна було співати, і артисти тремтіли од хвилювання і співали глухо, придавленими голосами, а Боженко лежав у них на плечах на своїх носилках і плакав не акторськими, а справжніми сльозами. Уперше за довгий свій вік лицедійства опинився він на таких просторах перед лицем одвічності, і прибита пилом і мізерією многолітніх дрібниць душа його ніби вирвалась з кайданів і полинула між хмари, жахаючись, і плачучи, й радіючи трепетно, що єсть вона, душа, яка причастилась великого.

23/IV [19]49

Як люде, дивлячись на нас, не знаючи, що воно й до чого, та розуміли, проте, цілком через свою тонку народну чутливість, що йдеться про щось серйозне і глибоке. Бо ніхто не перешкодив нам ні одним словом.

Ми вертаємося до хати. Вона була — цариця хат. Біла, велика і простора, з великою стріхою зеленого оксамиту.

Грабарі і їх коні. Я виходжу в двір до грабарів. Тепла, зоряна, прославлена в піснях українська ніч. Бездоняе небо, уроч-истий всесвіт вад нами. Розмова з грабарями.

Як почалась вона, як протікала ргисою 1ю зсік питаннях.

Отак і віч минала, і почало світати. Зітхнув один красивий чоловік (вже всіх їх стало видно).

— Спасибі вам, дай боже здоров'яі Не то всю ніч, усе ятаття тисячі верст ішов би за вами, аби тільки слухать.

27/IV [19]49

Болять руки, голова болить, і болить серце. Я тяжко хворий. І ніхто сього не номічає. А в меае таке почуття, иіби я стото перед катастрофою.

1. Написати оповідання про народну Середу і щуку.

2. Оповідання про оержантя ЇЯвеар. Про до німецьких загарбників.

3. Про погибель богів.

4. Про Шосгаковята.

Сен Святослава.

Соя насьметаніса.

12/VI [19]49

медицину, про його ненависть

IV/VI 1949

ФАТАЛЬНА ХВИЛИНА

ОПОВІДАННЯ

//Про художника. Зробив грандіозний твір мистецтва. Все в ньому булх" незвичайне. Все було приведене в таке гармонійне поєднання — сюжет, гра, композиція, колір, правда, — що люде плакали від незбагненної розчуленості. Ніби клаптик неба спустився на землю у вигляді сходів. От у цьому стані, весь ще в полоні цієї внутрішньої гармонії, досягвутої величезним зосередженням усіх фізичних і душевних сил, і з'явився я до начальника. Начальник показав уже твір там і був обласканий. Тому вій звернувся і до художника в чимось подібним. Але душа у нього була бідна. Він був схожий на рояль, у якого звучали два клавіші. Решта могла вистукувати тільки накази.

— От ви знаете, добре ви вробили картину. Картина вдалася. Ви знаєте, ви можете краще за всіх працювати.

Чего ви смієтесь? Не вірите? Даремно, у вав завжди що-небудь та... Не розумієте ви, ось що... життя не роаумівте, життя. Вам ба полінуватися слдд". еге, місяць. Місяць полікуватися, потім той ві'дшвтати і петшггапги трохи, попрацювати над собою. Дуже хороші фарби, его. І інше, і інше. Все. Можете іти спати.

Він так звик не поважати" що навіть, кости не похвалити вже було не можна, він і хвалив таж,, иіби робев догану.

Художник пішов додому. Йому захотілось повіситись. Але він не повісився. Повісилась, приміром, задавилась безповоротно частина його (араб}./

//Ця пихата, жорстока і безнадійна оврежия мікролюдина зробила все для того, щоб художник відчув себе меншим і нэкчемнапнав за тем. І начальник явимсь незрозумілим чином досяг цього: чи те безбарвною нудьгою сиего голосу-ажгомати добором слів, жестів", відчуженістю і глибоко прихованою ненавистю до інших. Художник щохвилини дурнішав, мовчазно пошлів, меншав. Спустошений пішов він додому і, не проклявши навіть життя, помер. Цей процес меншавия тривав 10 років...

Йому здалося, що він ні на що вже не здатний, що він иозбавяеиий найменшого ироблиску думки. Почуття його теж стали нікчемні і тьмяна. Він забув про свій твір, ніби від і не створював йото зовсім.

Він не зрозумів, що начальник намірявся його, так би мовити, похвалити. Але й хваливши його, вій ніби робив догану.

Він потребував зустрічного поруху душі, як людина, дійшовши до останньої стадії справи, потребує краплини води. Але у начальника не було душі. А треба було сказати одне тихе слово: "Спасибі'". Та для цього слова треба бути людиною.//

//"Найбільші події, проникаючи в їхню свідомість, пристосовувались до їхньої мірки і ставали такими ж мізерними, як вони самі^ жалюгідні рвачі, режисери — угодники і лакеї".//

//Його лице, широке і грубе, і груба фігура свідчили про шкоду, що її робить сидяче життя, затворницьке, канцелярське, людям, створеним для здорової фізичної ираці.

Він був прекрасний працівник, не дуже далекий, позбавлений всякої уяви.

"Немає кращого засобу підняти бойовий дух генералів, як присудити до смерті одного з них".//

А. Франс

//Одним словом, це була людина не гірша і не краща за інших. Бездоганність — найчастіше справа щастя, а не властивість і результат доброчинності.

Телеграфний стовп — відредаговане дерево. Знайомтесь, —це моє пряме, як палиця, начальство.

— ...І ця ось людина!..

— Я не людина. Я інженер.

Він був сутулуватий і дивився завжди в землю. Казали, що ще малим він знайшов монету в двадцять копійок. Ця, здавалося, незначна подія зіпсувала його на все життя.//

ОРГАНЧИК

//"Я скоротив мистецтво втроє. За це я одержав орден і захистив кандидатську дисертацію. Тепер захищаю докторську. Доктор виродження кіно! Звичайно, я зворушений, страждаю".

Все, включаючи і тему страждання, він вимовляв, як манекен, без усякого душевного поруху. Це мерзотна фігура, жорстока, тупа, егоїзму крайнього, огидного. Нічого в світі, крім його персони. Комплекс лакейський.

Він був пересічною ординарною людиною, призначеною випадково на неординарний пост. Тому він перестав бути пересічним і ординарним. Він перетворився в щось у своєму роді, що виходить поза рамки звичайного.//

Проїхали Ніжин. Тут учився Гоголь. Згадав Боженка й Савку Трояна...

17/VII [19]49

Як важко болить серце. День і ніч, невпинно, невблаганно. Важке, немовби в ньому сто пудів. Болять руки. І такий біль у грудях, і так я знесилів. Не можу не то що ходити, сидіти вже важко, навіть важко лежати. Невже настав мій смертний час?

Пишу сценарій. Так працювати важко, як ще ніколи. Уперто відчуваю, що біль у серці не дозволяв думати, не дозволяє почувати життя, не пускає навіть писати, водити олівцем чи пером по паперу.

Коли б мені пощастило написати як слід отсей сценарій. Я, може, одмовлюсь його ставити. Я мушу лікуватися довго, якщо можна ще лікуватися.

18/VIII [19]49

ФУТБОЛ

//Написати оповідання про футбол. Як був я на футболі в 1938 році, що я там бачив, що чув і що говорив. Внести в "Футбол" вставне оповідання про Н.

І закінчити оповідання складним ходом думок, що виникли тоді в мене. От чого я й до сього часу ненавиджу отсю дурну і темну гру.//

//Оглядуюсь, — як я постарів.

Не встиг роздивитись неначе, і вже півстоліття майнуло в далечінь, як один день. Як я жалію, що не встиг написати найголовнішого. Все

було ніколи неначе. І як тепера братись за перо? Що знаю я? Молодь від мене далеко. Почати писати про старих людей, про старі часи.//

30/X [19]49

Сьогодні свято в Україні... Возз'єднання земель. Здійснення мрій народу мого на протязі довгих століть і мрій моїх, моєї юності.

Святкують всі трудящі.., святкують всі сьогодні на Вкраїні...

Осталося чотири дні до закінчення сценарію. Чи й витягну: так все в мені пошматоване болить...

1951 рік

17/I/ [19]51

ПРО ЗОЛОТИЙ КЛЮЧ

Нещодавно В. Шкловський зустрів мене в Спілці письменників і каже:

— Я думаю, що найвиразнішим за глибиною і вірністю основного і головного, що було і є в нашому житті, — місце в "Щорсі", де богунці мріють про майбутнє, зокрема Чиж — хлонець-богунець з напівоголеною шаблею. Ось ключ, який кінематографія повинна була підняти, щоб відкрити доступ до найвеличніших справ... і не підняла, підібравши відмичку протилежного призначення...

Пам'ятати про сей ключ.

Всі так забули про нього, наче його і не було зовсім.

Пам'ятати про сей ключ.

7/VI [19]51

ТЕМА ОПОВІДАННЯ

//У місті зруйнована головна вулиця. Зруйнували її вороги під час війни. Усе місто брало участь у прибиранні руїн протягом трьох літ. Усі уявляли відбудовану нову вулицю з прекрасними будинками.

І от почали будувати перший дім. Цей перший блин будував найвпливовіший архітектор, який при всіх своїх незліченних довершеностях відзначався браком смаку.

Будинок був такий нікчемний, що викликав хвилю обурення. Обурення, уїдливі дотепи, невдоволення, гнів не тільки спеціалістів, а й усього народу, всіх перехожих, якась непримиренна ворожнеча до будинку, що не виправдав сподівань, свідчать про зростання народу, про закладені в ньому від природи багатства, ненависть до "мертвих каменів".//

8/VI [19]51

ШВЕДИ

//Написати повість. Полонених шведів при Катерині женуть у заслання з островів балтійських на південь України. Частина дорогою загибає. Село Шведівка. Минуло [майже] двісті літ. Шведи в колгоспі. Німецька окупація. У шведів-колгоспяиків нейтралітет.

Після війни шведський уряд зажадав репатріації. Наш уряд погодився. Плебісцит. Агітація. Патріотизм. Збентеження. На батьківщину!

Пароплав в Одесі "Швеція". Турне навколо Європи. У портах кінозйомки, хроніка, репортери. Антнрадянська безсоромна маячня.

Швеція. В порту мітинг. Гендлярі патріотизмом. Оселяють шведів у горах на убогих кам'янистих ділянках. Убогість і відсутність перспектив. І все поступово стало на своє місце. Все маленьке, а головне, нема простору життя, нема польоту, нема великої мети. Вони духовно стали оскудівати. І тоді вони зрозуміли, що втратили. Бунт молоді.

Назад, на Батьківщину. "Хай живе Радянська Україна!" ...Знову пароплав, на цей раз наш, радянський, "Україна" везе шведів на Батьківщину уже з Швеції. Такі самі мітинги в портах Європи, тільки все навпаки. Приїхали на Батьківщину і стали будувати комунізм.//

1952 рік

— Скажу вам, товаришу, щоб ви знали: тут, на стройці, я мала людина. І взагалі я людина невелика і незначна. Я та людина, щоб ви знали, за допомогою якої, що коли їх зібрати докупи і направити на якесь добре діло, то вже з них може виділитись щось там героїчне і видатне, що заслуговує уваги. А сам я в окремності своїй такий, як я вже вам сказав. Виробляю норму, плачу всі внески, бо неприлично ж робочому чоловіку в своїй державі їх же не платити. Роботу я люблю.

Серафим Н. був одягнений гарно, носив уміло пов'язаний галстук. Гладко причесаний. Здалека він чимось вагадував мені Андрія Малишка. У фільмі інтересно подати його отак на урочистих зборах, після чого зразу перейти на робочий процес, де він, як каменяр, вже мав зовсім інший вигляд, а його молода дружина — красива і стрункa штукатурниця в прозодежі, ще й з покраплеиим крейдою чи вапном обличчям...

16/11 [19]52

НІЧ ПЕРЕД РІЗДВОМ

1. Приїзд у Москву Івана Тимофійовича Хапуго-Соловейчика.

2. Отримання сукна в Кунцеві.

3. Мрії на дорогах.

4. Є така машина. Слабі гальма.

5. Зрадницькі гальма *.

7. На кільці В.

8. Що робити?

9. Хаиуго-Соловейчик у відчаї.

10. Троє в одній кабіні.

11. Суперечки. Пошуки адреси.

12. Обійшовши весь двір, всіх розпитавши про ХапугуСоловейчика. Немає Хапуги! Ніхто не знає. Провалився Хапуга. Що робить?

13. Зрада і відступництво. Зваживши всі "за" і "проти", вирішив не повертатися в машину. До речі, у нього справа. Правда, він перший завів невизначену розмову в кабіні.

14. Що робити двом? Крадіжки, звичайно, ніякої немає. Але, з другого ж боку, можуть же подумати? І куди дівався оцей?

15. Їздили до вечора. Витратили бензин. Купили нового. Куди? Вихід! На фабрику в Кунцево.

16. На фабриці біля воріт. Геній непропускательства. Вставна новела.

17. Знову мрії на дорогах. Ніч. Чорт місяця вкрав. Хурделиця.

18. Приїздять на базу. Не приймають без начальника бази т. Кума.

19. Кум гуляє в Солохи. Побігли за Кумом. По дорозі розминулися.

20. Кум знаходить у машині сукно.

21. Здійснюються Кумові мрії. Він може творити добрі діла. Лише добрими ділами можна прославитись. Але які ж добрі діла можуть бути у начальника автобази будівництва?

22. За рулон сукна — і в дитячий будинок. Вихованцісироти і їхні вихователькі.

23. Суд.

— Чорт його знає. Таке дурне наснилося, що до цього часу не можу прийти до пам'яті. Чи це сон, чи, може, справді... Слухай! Де ж це я вчора?.. Хм! От історія... Віра!

Тиша. Ніхто на крик не відізвавсь.

10/ III [19]52

//Все спрямоване в завтра. Ця спрямованість у недалеке майбутнє становить душу нашого часу.

Це молодість, реальність, оптимізм.

Це не мрії про далеке щастя. Ми вже підійшли до щастя дуже близько.

Зроблено так багато, що здається, від смерті Леніна до наших днів минули століття, так багато вмістилося великих подій за двадцять вісім літ.//

//Продовження життя.

Чую в вагоні пісні азербайджанського] соло під акомпанемент музики і хору. Це прекрасно. Записати докладно, що це: це життя людини. Помер Н., і зразу все життя на 50 метрах під цю музику.//

//Треба шукати в усьому поетичний вираз. А скільки його навколо! Тільки погано ми бачимо і мало прислухаємось до голосу свого серця.//

Про все можна складати вірші.

Про найменші ніби речі, про все звичайне ніби і буденне, аби стало воно незвичайним і небуденним.

Диктор. Тема. Схилимо голови перед мільйонами убитих. Траурний урочистий марш. Тиша. Салюти гармат. Небо темно-вороне — така велетенська хмара.

1. Плотники спинились на хвилину.

2. Другий варіант, їм ніколи спинятись. Вони говорять, роблячи своє. Мимо них провозять жінки вози чи плуги.

3. Се є лиш спогад про Гришу Нагнибіду. Про смерть його і про печінку. Про те, що він бачив перед смертю і що сказав (Роману).

4. Тут можуть бути музикальні паузи. Ніби радіо — то голосно, то тихо. Гра на тиші й на повному звучанні.

12/IV [19]52

//Сценарій "Відкриття Антарктиди" я писав не для N. і не для NN.

Я писав його для молодих початкуючих сценаристів. Для них я працював близько восьми місяців, не шкодуючи сил. Мені хотілось створити зразковий сценарій, в якому ідея, людські образи і вся обстава перебували в єдності форми і змісту. Щоб усе абсолютно в ньому, бувши легко прочитаним, драматичним, спрямованим, було сповнене руху, тобто було завжди кінематографічним.//

I/V [19]52

ЗАСТУПНИК ДУРНЯ

ДРАМА

1.. Після призначення на пост приходить у кабінет. Рекомендується йому перший заступник. "Що це таке?" — "Графин" — "Який?" і т. д. (всю сцену з Д-м).

2. Секретарш!: "Якщо будуть до мене проситися на прийом або дзвонити особи, що іменують себе моїми товаришами або родичами, не пускайте. У мене немає родичів і товаришів".

3. Їздить з міністерства на квартиру о першій годині ночі або вдень, обов'язково машиною. Віддаль — два квартали.

— Чому ви їздите машиною? Чому б вам не пройтися прекрасною вулицею? Тим більше це так близько.

— Не хочу. Отак, знаєте, підеш, а на вулиці будуть до тебе приставати а різними просьбами...//

5/V [19]52

//На всій картині поввина полум'яніти печать величі історії. Але не в знеособленому місиві тисячних бентежних юрм, а в індивідуалізованих образах, у вчинках, думках, у висоті намірів. Чим вимірюється людина? Висотою намірів і цілей, а не висотою хмарочосів.//

//Все повинно бути в безперервному русі з змінним ритмом — від бурхливого до урочисто повільного.//

//Усі пори дня і року. Сходи і заходи.//

13/VII [19]52

//Один з основних персонажів Мовчан Ілля, багатодітний. Він веселий. Він втілення радості, праці. У цьому його талант.

Такі його дружина і діти. Він любить дітей.

Може бути винятковою своєю чарівністю сцена, коли, посадивши собі на живіт напівголого малюка, він після трудів грається з ним і про що тільки не розмовляє. Згадати відомий малюнок у (нрзб), де він держить його, лежачи, на витягнутих руках.

Старші три розумники. Взагалі діти його гарні, здорові, привабливі. Гарна дружина. Згадати: В. Мовчан у тайзі. Розумник. Знаки віспи зробили його лице сяючим.

Докладно описати його в роботі.

Що він уміє робити.

Які слухняні йому інструменти.//

//Але це був уже хор.

Згадати, як, роблячи вулик для бджіл, він співав у садку під грушею біля хати. Описати цю грушу роду. І подвір'я, сад. І як діти його підспівували йому. Деякі були такі ще малі, що співати не вміли. У них ще ве вистачало слуху та протяжності звуку. Як у маленьких птиць не вистачає сили в крильцях і в співанні. Пісні були різні, і все це радість життя.//

//Молодому космополітові не сподобалось у Каховці.

— Не подобається мені Каховка.

— Так? Не подобається! Ай-ай-ай! А скажіть мені, ви їй подобаєтесь?

— Кому?

— Каховці. Чим ви порадували її, чим натхнули? Якими ідеями, якими планами ви схвилювали серця каховчан — будівників комунізму? А що ви знаєте про неї? Які пропозиції внесли на предмет виправлення недосконалості видимого порядку речей?

— Та я просто...

— Ви нахлібник і нікчема. Каховка навіть не помітила вашої присутності в ній. Ви як муха в їдальні. Йому не подобається Каховка! Нудно, неефектно, не, не... Ви сліпа нікчема, сліпа, не здатна бачити,

без любові до людей, без радості творчості, без здатності захоплюватись. Ви молоді, а душа у вас стара. Стара заперечуюча душонка з такою-от, знаєте, саркастичною дотепністю. Я бачити вас не хочу! Ідіть.//

Тоді Гриша Нагнибіда подивився на нас своїми великими чистими очима, і ми помітили, що він відходить од

нас.

— Що, Гриша? — сказали ми йому ніжно, наскільки дозволяло нам зовнішнє безобразів і смердота, що йшла з наших ротів.

— Умираю, — прошептав Нагнибіда і якось не то всміхнувсь, не то хотів заплакать. Потім він повернув своє

лице' до мене, як до старшого літами. Тоді я нахилився і до нього і, дивлячись в бездонну прозорість його очей,

що ось-ось закриються навіки, помітив, що очі його вже бачать не нас, а щось інше, дивлячись кудись поза нас.

— Кажи мені, Григорій. Що ти бачиш? Запишу.

— Я бачу все...

— А чи нема там України? Чи не бачиш ти її?

— Бачу, брате.

Що він розповідав про Україну, я не чув. Я знепритомнів од голоду, і перо випало з моїх рук. Коли я прийшов до тями і розплющив очі...

Я составляв закони. Я пропонував їх вождям мого народу на затвердження.

Я пропоную план саду. Мене провалили. Виступаю па пленумі комсомолу. Мене слухають. Потім закон приймають, тільки я щоб не думав багато про себе.

— Я мрійник. Я реконструюю місто перший. Я провідник — (2-го травня). Обком-інтурист. Розмови. Мости. Озеро. Сади. Місто. Площі. Принципи забудови. Закони для села. Для школи. Для батьків. Основна моя пристрасть — етична. Перебудовую в уяві світ. Не сплю ночі. Картини шумлять в голові, проносяться одна за одну краща й величніша. Міг усе. На все добре і розумне був здатний і готовий цілком. А бачив навколо себе дрібноту душевну й розумову. І ні на гріш смаку навколо.

Творець мусить любити життя й показувати, що воно прекрасне. Без нього люде б мали сумнів. Себто творець мусить писати... правду.

Сорадуйся і сострадай. Тільки через жалість, страждання людина зостається людиною, а не каменем з викарбуваннми на ньому письменами законів людських.

//Обов'язково в картині повинні бути археологи і розкопки.

Згадати і розписати докладно цю унікальну Кам'яну Могилу, і ніч розмов, і як доісторичний учений ловив мені вночі раків теж доісторичним способом.

Докладно описати. Порівняти, як мій дід-чарівник ловив рибу.

Археологи потрібні як носії призми часу.//

//Виступала молода вірменська поетеса. Прекрасний, гідний подиву виступ. Я буквально зачарований цією промовою. "Це нове начало". Узнати її ім'я і адресу і обов'язково написати листа.//

//—Та нічого, ну що ви, їй-богу, на мою думку, все в абсолютному порядку. Шкода тільки, що час марно гине.

— Не час гине, а ми.//

— Дуже інтересно. Хоча в мене є кілька аргументів, якими я хотів би обгрунтувати протилежну точку погляду. Ви дозволите?

— Прошу.

— Почну з того, що ви говорили неприпустимії дурниці взагалі...

//Багато говорите про щастя. Щастя, щастя... Є речі набагато значніші, ніж щастя, набагато глибші і, якщо хочете знати, набагато достовірніші.//

У нього так довго не було успіху, що він постарів, зів'яв і зробився некрасивим. Для красоти потрібно щастя, потрібна гармонія:

у фізичних насолодах,

у здійсненні бажань,

в сприятливій роботі.

//Нерозумно і пошло було б ненавидіти і "розвінчувати" Гоголя за "Листування з друзями", що викликало лист Бєлінського.//

ПРО ЛЮДЕЙ

слід судити з того, в чім вони мали успіх, а не з того, в чім вони зазнали невдачі.

Боєць і з хибами все-таки боєць, а муха без хиб — всього лише бездоганна муха.

//Перетворення прароди в Китаї,, зібрвтя яомери журналів, книги.

Природа Індії в оковах. Розтагінева земля. Америка.

"Людство загине від пустелі, рано чи ино їй судилося покрити мертвим саваном усю земну кулю. Земля стане царством посухи. Таке є її фатальне нркречення. І главний фактор в утворенні пустелі— людина".//

(Буржуназна наука)

Діалог про вдячних нащадків. Проспівавши Солюв: 1. велеві....

2. Темніє. Паотшпсв поснули. На існавах чи просто на землі під небом. Починає мінятися небо. Свиться сон.

Під час сну проїжджають машини чи хтось підходить і спиняється втаюча тоявсно: "Куди звертати?"" Підходить не один, а двоє чи троє, щоб дати можливість вести паралельні діалогв надореневам між собою і "сил між собою.

3. Один з плотників — закаяодавець— і пророк. Колидуб.

4. Другий — Кола. Товченик. Нечитайло.

5. Один — зовсім, юдлігок. Почував в сей всі 'таланти, які тільки в ва світі.

6. Третій — практична людина" Не любвіь ніяких нриявів почуттів. Любить, щоб усе було— так, як едви.

Соловьи, соловьи, не тревожьте солдат,

— Пусть солдаты немного поспят.

Сю теню сшиахгаь мої плотники під кінець одної дії вечорами весною швд співв солов'я.. Потім: они.

Неодмінно скористати в напливах.

Переглянути для цього "Прощай, Америко!" і, можливо, звідти взяти епізод.

//Приїзд на Каховку делегатів Америки, Індії, Китаю.

1. Дійові особи можуть ешдкунатися з допомогою радіоапаратів. Таким чином, можна обійняти кілька точок. Каховка — Тершиня або Заворіжжя — Керч.

2. Поїздка автомашиною по трасі Москва — Сімферополь.

3. Або літаком.

4. Над пустелями нашого південного сходу і, можливо, і інших країн.//

//Коли президент Академії наук О. М. Несмеянов читав свою імпровізовану доповідь про "точки росту", які лежать завжди "десь між", по краях иаук, я додумав:

і в поезії ми знаємо дуже яскравий приклад — Маяковський. Зумів же він мову поезії, газети, гасла і прози найсірішої об'єднати в новий сплав могутньої нової, нечуваної сили.

Це зрозумів Б. Агаяов.

Взагалі виступ Несмеянова був винятково топким і цікавим, що розкриває в ньому дуже обдаровану людину.//

Про стик далеких атомів.

//Довго дивився Кравчина на роботу крокуючого екскаватора. Біля нього захоплені шепоти журналістів. Нарешті, коли його спитали: "Ну, як?!" — відповів несподівано, чим і збентежив декого://

— Рука довга. Щось не те. Неестественная стать. Не смійтеся. Ось пригадаєте мое слово — не пройде. Буде роботать якась інша машина. А це все рівно, що жирафі приточить ще шию втрое. Розпадеться:

— Що?

— Розпадеться отая машина на дві чи три, а може,и п ять машин, і всі д ять, разом взяті, зроблять всю її роботу, а електроенергії пожеруть удвоє менше. От щоб ви знали. Руки довгі.

— Шия?

— Хай буде шия.

16/VII/ [19]52

Може, ввести в фільм автора? Дикторський текст.

— Те-то і те-то... Ось тут батрачив колись мій І9-літній батько.

Все в показі: екскаватор "хватає" цілу скіфську могилу й піднімав вгору (напливом).

Три тисячі літ назад скіфи.

Половці, хозари,

Запорожці.

Сірко... Долина.

Фальцфейн, революція, війна.

1. У Сталіна.

2. Андріанов дома.

3. У степу на машинах.

4. На Дніпрі на пароплаві.

5. В літаку над Україною.

6. Каховка.

7. Хто прийшов (прийом на роботу)

І ДЕСЬ У СЕРЕДИНІ

цієї семірки дім мого героя, і виїзд його з сім'єю, і прощання з матір'ю Фелікси — і вона в степу (її забрали проїжджі геологи на вантажній

машині). Вантажна машина у степу серед безбережних бавовникових полів, і вона на ній стоїть, вся спрямована в майбутнє.

Люди радіють. Сталася подія величезна в їхньому житті, в житті народу, в житті і долі їхніх дітей і всіх їхніх поколінь. Це велике торжество. Це величезне самоспоглядання, і це на межі дії. Дія невіддільна. Вона починається зразу.

Вирішили проект. Після довгих досліджень, спорів, перевірок і т. п. прийшли до варіанта, прийняли. Великий, незабутній день! У такий день не можна бути на самоті. Навіть мало говорили, але думали разом (винятково цікаво і виразно).

У драмі один з геологів говорить: "Господи, як відрізняється теперішня драма від минулої".//

ШЕХОВЦЕВ

//Чоловік швидкий, рухливий і якийсь увесь ніби невловимий, вислизаючий. Він пе ходив, а забігав, заскакував, наскакував, зіскакував. Його не можна було кудинебудь підвезти, а лише підкинути, викинути.

Голос у нього гучний і спочатку завжди впевнений і респектабельний, як кажуть, голос людини з знанням справи. Але знання справи раптом виявлялося сумнівним, і тоді голос у нього зразу слабшав і починав невпевнено деренчати. Так було і цього разу.

Довго сиділи робітники, притихши в глибокому зніяковінні, коли він розкрив їхнє неподобне ставлення до праці "з цілковитою більшовицькою прямотою і відвертістю". І як не просили в президії, як не викликали робітників на дискусію, ніхто не відгукувався. "Що тут уже говорити, все зрозуміло". І сидів після своєї блискучої доповіді приємно

збуджений, поправляючи п'ятірнею, ніби гребенем, волосся, що злегка скуйовдилося під час виступу.

Але от якось умовили виступити бригадира різноробів Романа Ляща. Лящ був людиною на вигляд непоказною але вдумливою. Був він і непоганий бригадир.

Свої різноробочі справи або те, що звалося раніш чорною роботою, він виконував дуже старанно. Ораторських даних за ним помітно не було, але тут раптом він знайшов справді класичний ораторський прийом, який розвеселив усіх, крім, мабуть, президії.

— Так, товариші, — сказав Лящ і, повернувши голову, добре потер потилицю, — наш виконроб Ш., що виступав тут, правильно викрив і вивів на чисту воду, ну, тобто буквально всі хиби в нашій, так би мовити, між іншим роботі і так і далі. Картина, або ще більше, так би мовити, художество, яке ми являємо з себе, та ще, так би мовити, ну, буквально, на найкращому березі Дніпра, нікуди, тобто, не годиться, абсолютно. І немає тут серед нас жодного чесного робітника, якими ми тут є, щоб цілком не погодитись з тими неподобствами, які, знов же таки, ми тут щодня творимо. Тому ми можемо сьогодні цілком так би мовити, свідомо заявити нашому виконробові і відповідально: так, ви, товаришу Ш., справді по-варварському ставитесь до матеріалів великої будови комунізму, про яку ви так чітко і правильно, так би мовити, говорили. Ви по-варварському ставитесь до нашого робочого часу до нашої праці. Скільки ми тут простоюємо через вас через ваше невміння організувати наш робочий, так би мовити, процес і так і далі. Скільки ми тут щодня лаємо вас за це тайкома, можете, так би мовити, жінок спитати і перевірити.

Ш. був тихо приголомшений. Що завгодно чекав він почути від Ляща, тільки не такого повороту справи.//

//"— Ти скажи мені, чи річки назад потечуть?

— І річки потечуть, куди накажемо". (Солдатська розмова) .//

//— А смисл який? Чому треба робити все обов'язково наперекір? І чи в в цьому мудрість?

— Те, що ми робимо, таке саме безсмертне, як Сталінградська битва, таке саме незмірне, як наша перемога.

Це давня мрія людства. Погаснуть грізні бурі, посуха, облагородиться клімат. І ми ввійдемо в Безсмертя, красиві, як і діло наших рук.

Тридцять мільярдів дерев, що їх посадимо ми...— ось історична відповідь, що її дає сьогодні комунізм анархічному капіталізмові, розтлителю землі.

— Спасибі за великий приклад. Нема ні барв, ні слів... Може, тільки музика спроможна втілити сьогодні цей неосяжний рух нових людських сил на землі.

Це справді географічний труд. І коли е розумні істоти на інших планетах, то й звідти побачать вони в свої телескопи наш більшовицький знак на Землі.

— Вісімдесят тисяч колгоспів СРСР! А Румунія, Болгарія, Китай! Важко уявити собі, що буде в світі через п'ятнадцять літ.//

17/VIII [19]52

Проблема часу

Розробити найрізноманітніші способи рішення часу на екрані. Треба так розташуватися в картині, щоб почуватися цілком вільно в часах минулих років за дві тисячі. Сучасники.

Те ж саме і в просторах.

81 IX [19]52

ЗОЛОТІ ВОРОТА*

(НОТАТКИ Й МАТЕРІАЛИ ДО РОМАНУ • НАРОДНОЇ ЕПОПЕЇ НА ДНІПРІ)

Подумати треба зараз же — поки не до кінця зіпсували — і про Нову Каховку. В ній минуле не матеріалізоване ні в пам'ятниках старовини, ні в історичних будовах. Вона, Стара Каховка, має минуле історичне, політичне.

Отже, деякі будови треба будувати, уявляючи себе в майбутньому.

13/IX 1952

Написати цілу лінію "аморального" поводження хлопців з дівчатами. На 10 рожениць у родильному домі вісім байстрят. Вивчити найбільш цікаві діла, історії, драми.

Їм протиставити хороше подружжя з любов'ю, щастям, дітьми.

Дівчат багато більше, ніж хлопців взагалі у нас. І дівочкам горе. Се біда велика, загальна.

Дівчатам присвятити окремий розділ і взагалі багато уваги. Про них так багато можна сказати.

Пригадати дівчину, що не виходить заміж, бо сватаються некрасиві.

Тут впадав у вічі багато красивих дівок і хлопців.

ПОЕТ НАРОДУ

На великих зборах, на пленумі, лаяли поета Р.

Лаяли й шельмували його молоді, власть імущі люде, які вважали сю лайку й шельмування народного старого поета за свій священний обов'язок і службовий подвиг. Поету не простили нічого, ні одної його життєвої помилки. Драму його життя, що попсувала йому все на світі, ще коли власть імущі ходили без штанів або гадили в пелюшки, [сю] драму особливо грізно і пристрасно пригадували як непростимий, незабутній, підлий злочин поета, що заслуговує вічної кари, презирства і помсти. Що вже ніяка ні партійна його приналежність, ні талант, ні третина століття творчої праці, ні сивизна, ні велетенська праця для народу, для партії, для комунізму не затулять ні його ганьби й злочинства, ні їх пильності й непримиренності.

Навіть бездонну душевну доброту поета вважали за безпринципність і маскування.

Поет у сей час сидів поверхом нижче в буфеті і тихо собі випивав щось алкоголічне. Він був у всьому подібний до свого народу.

— Поете! Нагору поспішайте. Там про вас іде грандіозна мова. Сам N. вас критикує. Швидше!

Поет посидів трохи ще, схилившись над бокалом. Про що він думав, невідомо. Потім пішов нагору, почувши обов'язкові оплески.

Пішов поет нагору... Нагорі в шанобливім оточенні всіх тих, що треба, ішов сам власть імущий, проповідчик грізний.

Его.глаза сверкают. Лик его ужасен. Движенья быстры. Он прекрасен. Он весь, как божия гроза".

Підійшовши до "божої грози", поет ввічливо поклонився і, потискуючи длань, сказав, аби не подумала "гроза", що він її зовсім не чув:

— Вітаю вас. Промова епохальна. І переконлива до краю по формі і по змісту. Підписуюсь під кожним її словом.

— А що ж ви думаєте, не правда? В таких ділах треба бути одвертим, не взирая... — сказала "гроза".

— Абсолютно згоден. Я навіть не ждав од вас такого. Я зачарований.

— А ви не дуже бравіруйте, — доповідчик грізно пахмурився і зловісно блиснув очима.— Вам би плакати треба, а не вчиняти жалюгідні намагання жартувати.

— Я дуже вдячний вам за милостиву пораду. Дійсно, піду я краще додому да поплачу, — сказав поет.— Будьте здорові й щасливі. Бажаю вам добра. Тільки два слова на прощання: ви прийшли і підете, а я вже остався...

Поет повернувся і поволі пішов по східцях униз. Спина в нього була зігнута од великої ноші, голова біла, ніби весь огонь уже згорів у ній і лишився один тільки попіл. Дома вночі він склав вірша прекрасного і чистого, як ручай, для свого і всіх народів про те, що комунізм поборе і запанує в усім світі, не дивлячись ні на які темні сили, що стоять на переможнім його шляху, і буде братство на землі, і любов, і жалість.

Наймогутніша машина епохи — земснаряд — має абсолютно неоригінальний і неефектний вигляд. За допомогою сієї машини ми перетворимо Землю. Те, що мріялось лише в казках чи в снах, може

стати реальністю наших днів. От що таке земснаряд. І нічого показного. Се не машина, а цілий образ.

21/IX [19]52

Секретар Херсонського обкому виступив з доброю доповіддю.

Голос у нього молодий, і сам він міцний і здоровенний.

Намагався говорити найчистішою руською мовою, що йому й удалось на 150 %: він акав більш, ніж се роблять самі руські люде... Перестарався.

За змістом промова була хорошою.

12/X [19}52 Неділя, ранок над рікою Підпільною

НАД ВІЧНИМ ПОКОЄМ

Преклоняю коліна перед тобою, повний невимовної вдячності, що породила мене в великі часи, що напуваєш і годуєш мене всіма твоїми багатствами хліба, меду, молока твого, твоїх пісень і музики, що даєш мені радощі й страждання і приймеш до свого лона, як прийняла дідів моїх і прадідів, мати моя.

Чому так любили тебе, і так оспівували, і так серцем тяглися до тебе, й думками, і всіма найвищими почуттями, що тільки було вищого й чистішого в мужній людині.

Благословляю день, і осінь, і теплий вечір, і шум сокориний, що доноситься до мене з того берега.

21/X [195й2

Коли мені пощастить написати сценарій в доброму здоров'ї і я не втрачу працездатності, я зроблю фільм свій на Київській студії.

Я повертаюсь на Україну і творитиму серед свого народу. Я не можу без нього далі писати. Як би важко мені не було. Як не доведеться поневірятися мені в Києві, я мушу, зібравши всі сили, не звертати уваги на людей, що мене ненавидять, творити для народу, молитися народу, ідучи з ним до великої мети — побудови комунізму, і жити одним — картиною про велике будівництво на Дніпрі і в степах України.

ПРО Г. І Л.

Є й такі. Приїздять, сновигають. Закопилюють губи. їм не подобається. "Скучно. Сіро. Неефектно". "І чим більше придивляєшся, тим сіріше..." і т. д. Отсі підсліпуваті виродки, лжеписъменники, псевдокорєснонденти... яких не слід би пускати сюди •на пістолетний постріл...

Дивитись соромно. Не могли найти нічого кращого прислати.

24/X [19]52 18 годин

Іду з аптеки. По дорозі коло Управління Дніпробуду стоять дві жінки молодих. Прості собі трудівниці. У одної немовля, сповите у білу простиньку. Вона гойдає його на руках і сама ритмічно похитується, щасливо усміхаючись дитині. І мене, що пройшов у п'ятнадцяти кроках і бачив їх всього лише п'ять секунд, обнімає радість.

Потім на дорозі спинився самоскид. Друга молода робітниця з привітним чистим лицем кивнула водієві. Він снинив машину. Вона сідає в кабіну, посміхаючись водієві — своєму, очевидно, знайомому, — а в мене на очах сльози радості. Чому?

Життю. Його простим, ніби звичайним явищам прекрасного, людяного, ніжного...

ХАМ

Зайшов до N. в кабінет. Переді мною сидить свиня... Через кілька хвилин мовчанки вона запитала мене, чи я до неї прийшов. Коли я сказав "так" і назвався, вона, не дивлячись на мене, спитала, що мені треба. Потім таким же... трактирно-хамським чином вона спитала мене, для якої мети, і потім помовчала хвилин зо три, займаючись підписуванням якихось паперів. Соізволила сказати мені, також не дивлячись, що вона не може мені виділити нікого в провожаті для огляду дільниці бетонних заводів і що вона може мені дати записку до виконроба N., якого я мушу десь там знайти. Я пішов. Свинтус так і не глянув на мене.

Противно мені було так, що аж у голові заболіло. Потім я подумав собі: та се ж прекрасно. Слава богу, найшов-таки свинтуса, що зі своєю хамуватістю теж будує комунізм..., що, може, десь в його онуках щезне тавро хама...

У кутку біля нього стояло перехідне знамено комсомольське — хіба не парадокс!

14/X1 1952

ЮЛІАНА

Я так люблю мою Юлю, як ніби й не любив ще ніколи за двадцять п'ять років родинного з нею життя. Я беаудинио говорю їй иайніжніші слова. Милуюсь нею, весь переполнения до неї глибокою ніжністю.

...Так, я люблю її, мою Юлю, і з того щасливий. Хто послав мені любов?

Пречиста вода великої Ріки мого народу! Се її цілюща волога оповила, омила мене, її вічно дівоча українська ласка і бездогавиа чистота її багато-щедрих фарб.

М'яка тепла вода її оновила мою душу, очистила від журби і скорбот, повернула до краси. І став я тим, для чого родида мене Мати моя, добрим і радісним. Вона наповнила серце моє любов'ю, миром, щастям. І я благословлятиму тепер усе життя чисті її береги, і плескіт ласкавий її хвиль, і синє небо в її водах ніжних, і теплоту материнсько-дівочу, святу від кожного дотику її рідної води до мене.

Річко, річко, душа мого народу, який безцінний дар ти принесла мені! З кожним спогадом я купаюсь в тобі, з кожною світлою думкою ливу до тебе на тихії води,, на ясні зорі, несу тобі в жертву найдорожчі мислі, припадаю до тебе.

Свята моя, незабутня, вічна! Поклич мене, прийми на свої береги, де трудяться мої люде, де чую спів...

1953 рік

31/1 [19]53

Милого її забили на яионській війні в той саме час, коли ще тільки-но зійшла її зоря. Не наложила вона на себе руки. Не прокляла всесвіт і бога. Не втопилась. На всі ці драматичні речі, вчинки у неї не вистачило героїзму. Вона не була глибока, як безодня, чи гостра [як] блискавка. Вона була віжна, як вода. Тихо плакала вона на самоті по своєму Василю. А коли хтось пожалів її і приголубив, вона невільно віддалася своєму покликанню...

— Чим же хату покриємо?

— Єоломою. Чим.

— Кажуть, що соломою ж тепер не можна.

— Чому?

— Погана солома. Перестали молотити в околот.

— Ні, не тому. Солом'яна стріха, писателі кажуть, в ознакою міщанства, націоналізму.

— Дурниці. Солома в голові — ото міщанство чи дворянство, а стріха може бути всяка. Аби не протікала.

— Еге. У його, мабуть, грошей багато.

— Стріха не міщанська, а людська, якщо в в вас серце.

— Міщанська вона для міщанина, а для нас людська. Солома у них в голові. Солом'яне серце і блудлива холодна душа.

— Красива.

— Тю, лихо його забери! Вже в соломі націоналізм завівся.

КИТАЙ

ЗУСТРІЧІ ТВОРЧІ

//Полетіли в Китай. Або прибула делегація китайських робітників і селян на Каховку.

Глибоко інтимна розмова українських, російських і китайських трудівників землі.

Трудівники землі.

Про ліси, про фруктові дерева...

41VIII [19]53

ПЕРСОНАЖІ "ХАТИ"

//Один з персонажів хоче, щоб у майбутньому було багато звіра в степу і птиці. Все хліб та хліб. Я хочу, щоб усе було.

Він мріє про майбутнє. Щоб було цікаво.

І щоб були хижі звірі.

Нічого. Ми виховаємо у них новий інстинкт — дружби до людини.

Досить хижацтва.//

//Неодмінний персонаж фільму — археолог. Може бути комедійним.

Введення археолога і археологічних досліджень у районі будівництва дасть змогу часових рішень у фільмі.//

//Краще, коли археологів буде два: один старий, як-от покійний професор Яворницький, другий молодий, який трохи іронічно дивиться на Яворницького. Це молодий учений, весь спрямований вперед, а не назад.

— Дивись назад, — це суть нашої нації.

— Дивись вперед, а то лишишся позаду, — і через минуле утверджуй майбутнє в сучасному.//

Т-ко недотепний. Він ніколи не міг захистити як слід свою думку, губився, говорив дурниці, — одне слово, справляв невигідне враження. "Знаходився" він щось через три-чотири години.

"ЗОЛОТІ ВОРОТА"

Се було звичайно дома. Тоді диспут продовжувався, відбувався ще раз. Ворогом була його дружина чи... Він вкладав їй в уста переконливі гострі аргументи проти себе, значно гостріші, ніж ті, з-за яких він потерпів фіаско, але зате і одповідав же він їй! Через годину од неї не оставалося цілої кісточки. І тільки тоді він заспокоювавсь, до нього верталася творча сила. Жінка се знала і терпіла.

Прославитись можна було колись надлюдським стражданням, пекельними муками чи диким злочинством.

Хто був славним через працю?

Назовіть мені одну душу за тисячу літ, що прославила би ся трудом праведним.

Нема такої селянської душі.

Труд був марним.

Шлунковим, рослинним.

Знайдіть бодай один пам'ятник щасливій людині. Ось пам'ятник людині, що вміла красиво й щасливо прожити життя.

Дивітесь на нього, нащадки! Нема такого...

181 VI [19]53 У вагоні

Народ народу подарував ріку. Тема для блискучого оповідаїшя або сценарію.

ЗОЛОТІ ВОРОТА

Золоті ворота в комунізм. Юнацтво мрів збудувати їх серед степу і щоб через них текли води Дніпра по стелах України.

ТАК ВОЮВАТИ, ЯК МИ

//Пам'ятайте тільки одне: так воювати, як ми воювали, і не снилось нроклятій вашій крамарській натурі.

І яе вмирали ви в битвах так, як умирали наші герої, і не перемагати вам ніколи так, як перемагали ми.

Такої міри любові до життя і подвигу, такої пристрасті перемоги не видавити вам із своїх крамарських душ і не купити ні за яке золото.

Що ваше золото? Які смішні і дурні ви сьогодні з вашим золотом.//

//— У нього слабе місце — вважати себе важною перселою.

— Він піднявся все ж до високої посади.

— Так, але ж і ящірка не гірше за орла досягає найвищих гірських верховин.

— Господи, це неможливо.//

ДО ДРУГОГО СПОРУ

//Заходи для врятування народу і держави не завжди лишаються однаковими.

"Сама доброчинність стає пороком, коли застосовують її помилково".//

23/VIII [19]53

Журнал "Нейшнл перентс тічер" — про систему виховання в США. "Все, чого потребує країна, — це люди, які будуть вбивати інтих для того, аби вижити самим".

"Капіталісти володіють школами і університетами на правах приватної власності, подібно до того, як володіють вони банками, валютою, пресою".

Готування до війни, до нищеяня.., штучно створений психоз небезпеки і т. ін.

Пригадати всю "Прощай, Америко!" і статтю в "Новом времени".

Епізоди в літаку

//— Хочете писати про майбутнє? Приїжджайте до нас на будівництво і розкажіть людям про те, що буде через... років.

Коли закінчилось це дивне оповідання про те, яким буде степ через п'ятнадцять літ, молодий хлопець зітхнув і, дивлячись у далину, спитав:

— А яким стану я в той час?//

//— Навіщо ти написав те-то і те-то? Лдже цього ще нема.

— Це наукова фантастика.//

//Великі будови — це кульмінаційні вишки нашого господарства.//

//Треба написати п'ять оповідань.

Від мрії Леніна до гігантського сучасного — майбутнього.

Народи нашої країни пройшли уже гігантським шлях.

Полезахисні зони — ліси комунізму.

Новий пейзаж комунізму — це краса майбутнього, і в цій красі краса наших душ, нас, як авторів і творців майбутнього, нових людей на землі.//

24/VII [19]53

Годинна бесіда з т. Кузнецем Я. М. про два варіанти.

1. Самотьочнии (прийнятий урядом).

2. Механічний (Геден).

Другий дешевший на 5 мільярдів без Молочанського водосховища. У когось у вересні забігають "мальчики кровавые в глазах".

Образ Кузнеця інтересний.

Говорив йому про сибірські ріки, про Давидова" Вінтера і т. д. Все розуміє. Правда, треба тему трактувати у всесвітньому масштабі.

Пристрасті великі.

Пригадав йому Лисенка-Цицина.

ПРОПАВ

1.. Іван Іванович, що займав великий пост, бувши викликаний до Петра Петровича, який займав ще більший пост, почув раптом на свою адресу несподівано грубе:

— Геть! Іди геть! Мерзотник, так і так!..

2. Зовсім збитий з пантелику, вмить вийшов, в очах потемніло... плило все в голові... "Пропав".

3. Дома всі стурбовані. На роботу вже не поїхав. Но їв, не пив. Усю ніч не спав. Вів внутрішній діалог. "За що?" Перелічував усі свої заслуги, свою відданість праці, мрії... За що?! Не можу я більше працювати. Руки опускаються.

Йому здавалось, що всі уже знають про його ганьбу, про його падіння.

А може... не дай боже... невже?

4. На другий день був знову викликаний до П. П. Ішов — ноги не несли. Ввійшов. Був зустрінутий ласкаво, з вибаченням:

— Простіть мене. Я одержую ось уже два роки скарги на вас за брутальну поведінку і вирішив дати вам змогу перевірити це на собі... Жалійте людей. Не ображайте.//

1954 рік

26/11 1954

...— Через тебе, негідника, немає щастя у колгоспі. — Поживете й без щастя, чорт вас не візьме. Щастя, щастя! Є речі більш важливі, ніж оте щастя.

18/VIII [19]54 Поїзд

А НАЙГОЛОВНІШЕ З ГОЛОВНОГО

Синтезувати нову комуністичну психологію. Виразно зобразити всі можливі її прояви в роботі, в спрямуванні, в етиці і естетиці.

Мусять родитись у картині люди нової нашої безпрецедентної доби — комунізму.

Фільм про Великих маленьких людей, що творять нову еру на землі — еру комунізму.

31/X [19]54

ГЕРОЇ І ЖЕРТВИ

(ДО ПИТАННЯ ПРО ПРЕКРАСНЕ)

//Для повноти картини потрібні в селі не тільки герої праці й битв, а й мученики, тобто жертви самоуправства, беззаконня і сваволі. Це люди чесні і морально пристойні, яких ні за що ні про що висилали, потім прощали незаподіяні злочини, і вони сьогодні ходять серед нас, не знаходячи собі ніякої вже точки опори, подібно до грішних душ у мікеланджелівському страшному суді.

Це до епізоду питань. До речі, згадати Кравчину, де він записує перед смертним боєм у партію і де всі сповідаються перед ним. Усе це до питання, до великого многогранного питання про прекрасне.//

12/IX [19]54

Сьогодні мені шістдесят років минуло...

Учора й сьогодні я одержав багато привітальних телеграм. З Москви, звичайно, не з убогого Києва.

Національну форму і зміст я відчуваю завжди, й сьогодні особливо. Гірко мені? Гробить мене розпач чи жаль? Ні. Небо таке ясне, і повітря прозоре...

Люблю народ свій палкою любов'ю. Ущухло много бур в моєму серці і пристрастей ущухло багато, тільки одна з них лишилася в мені назавжди: пристрасть етична, і за це я благословляю свою долю і свій час...

25/IX [19}54

Сьогодні я чомусь згадав про виступ Чарлі Чапліна у пресі чи в промові зі слів Андрія Малишка.

Чаплін заявив, що слов'янство поки що дало світові в кінематографії одного митця — мислителя і поета. Він назвав моє ім'я, від чого, очевидно, українська частина нашої радянської делегації діячів культури ніяково опустила очі, не знаючи, як реагувати...

//С. красуня. Струнка, з красивими руками, з великим низьким лобом, голубоока. Чорт знає, які дияволи таяться в ній. Вона, звичайно, завоює його.

Сидячи на одній парті в гідротехнічному інституті, вона не може не завоювати його, тому що та, дружина, вдома. Вона вдома — і більш нічого. І все за С. Все говорить про те, що пара його — С. Так він і поїде з нею на нове будівництво, в нове життя. А дружина лишиться на березі

нещасна. І буде плакати вона, і проклинати долю, і кликати його, але нічого вже не зміниться. Судилась їй сирітська доля покинутої.//

//Критики скажуть, звичайно, — вигадав автор конфлікт. Нема такого конфлікту. Наші маси давно вже переросла і виросли з цього кола нікчемних приватновласницьких проблем. Де він їх побачив? Де він побачив цих уявних матерів, які замість того, щоб з радісною усмішкою на устах переселятися з тісних мазанок у світлі нові будинки, раптом почали плакати і цілувати одвірки,, та ще з такими слізливими иричитаннями? Нема цього! Нема!

Тут автор зразу змушений буде поспішити назустріч критикам з заявою, якщо не про свою цілковиту з ними згоду, то в усякому разі з виявленням радості, що вони цього ніде в житті не помітили. І навіть заздрощів. А втім, ні. Заздрощів до критиків автор не відчуває.//

У СЦЕНАРІЯХ І ФІЛЬМАХ

//Скільки на думці?

Що на думці, те й на язиці.

Усе персонажі сповіщають у тій чи іншій нескладній формі один одному про те, що вони зараз робитимуть.

У підтексті майже нічого нема. Все однопланове. І немає мислення. І кожному відведено судити не вище чобота.//

//Відсутність підтексту в ролях не дозволяв акторам творити образи. Тому вони не живуть, тобто не мислять ("Я мислю, отже, я існую"). Вони читці репліи.//

1/X 1954

//Що може людина? Могутня нечувано наша людина сьогодні. Взагалі людина сучасності — якими засобами вона володіє?//

Верещака. Працюєте погано. По-старому.

Тихий. Скажіть мені: коли б були ви не письменник, а хлібороб, як ми от, як би землю краще по-новому обробляли,?

Верещака. Я? Я про це не думав. Я взагалі кажу.

Ти. хдй. Жаль. От бачте.

Верещака. А ви? Коли б були ви не колгоспник, а письменник, про що б ви книжку написали? Еге. Ви про це думали?

Тихий. Думав. Я написав би книжку про гарну, лагідну людину, добру і чесну. Про те, як призначили її, цю людину, на роботу, таку, для якої у неї ума-голови не хватає. І як оця людина поволі стала злою, нечесною, гидкою і нещасливою. І як через неї стало нещасливими багато гарних, розумних людей. Не перебивайте. І як потім у це село приїхало високе начальство і цю людину вроді неначе вигнало з посади, і як усім нам знову стало легко й ловко жити. І тій людині теж.

Верещака. Так. Може, ви назовете прізвище цієї людини?

Тихий. Можу назвать. Можу й не назвать.

Запорожець. Не називай, Трихван! Усі вони один у одного горілку п'ють. Правди не доб'єшся все одно.

Тихий. Доб'юсь.

Верещака. Одне можу вам сказати: напевно високе начальство до вас не приїде...

РОМАН

11/X [19]54

У всіх його проявах розікласти на п'ять пар:

//Любов і радість. Ревнощі і страждання. Народження дітей. Розлуку.

Злиття сердець, щастя владання. Обман і мерзотність.

Прагнення до висот і допомога друга. Прагнення до висот і гальмування міщанки. Похибки серця. Гармонія.

З усіх повсякденних явищ поєднати один вірний і точний роман. Переплести всі долі пар.

НІЧ

1. Вони в степу обійнялись (тема моря).

2. Вони потонули, море закрило їх.

3. Друга пара па човні на Дніпрі,

4. Човен на Дніпрі. Вони в ньому лежать.

5. Сцена підла.

6. Вона одна в степу. Страждання. Музика.

7. Фівчук лягав спати.//

221/X [19]54

Н. Каховка

Деталь.

Їздив з М. в Стару Каховку. Хотів знайти невловимих водобудівців. Двічі не заставав. І обидва рази мене вражали секретарки зава і парторга. Обидві досить гарнесенькі, молоді, з гарними фігурами. Але пики в обох злі, як у гадюк. Вони ніколи не бачили мене в житті, не знають, хто я. Але обидві огризалися на мої запитання, наче перед ними стояв не сивий відвідувач, а їхній найлютіший ворог.

Яка дивацька відсутність елементарного виховання! Так хотілося сказати: "Посміхнись ти, дурепо паршива! Попроси мене люб'язно сісти. Які ідіоти тебе виховали? Який дурень узяв тебе до себе на роботу?"

Потім я подумав: "Ні, змовчу. І тихо піду".

Можливо, вони копіюють своїх начальників?..

23/X [19]54

Різне. ...Да! Заходжу я до Петра Івановича. Скільки років не бачилися! Людина культурна, море чарівності. Є нам що згадати. Одне слово — зустріч майже близьких друзів. Розмови високі, політичне спрямовані до самих вершин комунізму. Просунувся Петро Іванович, просунувся здорово! Ось як злетів! Ну і досвід, звичайно, керівної роботи, і зовнішність, і голос, і посмішка, і щось таке, знаєте, високе і принадне, керівне на обличчі...

Але ось дзвоник секретарки. Коротка розмова. Петрові Івановичу треба когось прийняти. Хтось зараз повинен до нього ввійти з підлеглих. Чому я це знаю? Я бачу: Петро Іванович непомітно для себе і для мене, через звичку, вже інша людина... Відвідувач заходить... Розмова відвідувача з строгим, жорстким керівництвом коротка. Похмуре керівництво, важка бездушність і нечутливість цього наймилішого Петра Івановича. "Вправляв мозги" прибулому, очевидно, розумній і нещасній людині.

Він виходить пригнічений, супроводжуваний важким поглядом.

Крісло повертається в мій бік, і переді мною знову ліричний шанувальник вільного жарту, трохи скептик і прочая, і прочан, і прочан.

Милий Петро Іванович:

— Да! І ось, значить, це саме, приходжу я додому...

Я думаю: господи, звідки ся артистичність? О, порожня посудино... Ти вже недосяжний, непроникний, обтічний. Ти всемогутній. Скільки ж тобі років? Нікому не вирахувати. Ти старий як світ... Чи є ти плямою капіталізму? Чи ти ще при феодалізмі був таким сучим сином? І будеш при комунізмі? Ба, мабуть, будеш, бестіє!

26/X 1954

Сьогодні у мене приємний ранок. Наче менше стала боліти голова. Отримав велетенське душевне полегшення від телефонної розмови з Юлею. N. надіслав мені дружнього листа з вкладеним у нього рецептом і двома пакетиками дидретину. Сповнений до нього почуття глибокої вдячності, до цієї доброї, розумної людини. Спасибі йому.

І ще одна хвилююча зустріч буквально збудоражила всього мене, як то кажуть, до краю. Сьогодні я отримав деяке ствердження однієї своєї старої таємної здогадки.

Я думав влітку ще в Москві, і особливо тут, в Каховці, і головним чином у Грушівському Куті, а також пропливаючи пароплавом по Дніпру:

Чи ее все так? Ну, добре, Каховську станцію і водоймище — море — я розумію, визнаю повністю і люблю. Ся споруда варта всіх жертв — і зруйнування сіл, і затоплення плавнів, і всіх найдорожчих трудів нашого народу. Чому? Тому, що воно породжує Південний життєдайний канал. Се зрошення, обводнення, се життя і благополуччя наших степів. Воно абсолютно прогресивне.

Інші греблі? Зокрема, Кременчуцька? Та сама, яка повинна затопити 45 000 домів серця України? Чи потрібна вона? Чи така вже вона необхідна? Для чого вона? Для постачання запорізьких турбін? А може, плюнути нам на ці турбіни, на сії вісім тощих фараонових корів? Чи не надто дорого обійдуться сії запорізькі їхні кіловати? Можливо, ми далі обійдемося невеличкими греблями для підтримання нормального судноплавства і в невеликій мірі для енергії?

Адже людство вступило в нову енергійну еру! І яку! Оволодівання термоядерною енергією робить нас всемогутніми володарями всієї Сонячної системж, а не дише Землі?

Навіщо ж сі складні архаїчні, божевільне" дорогі гідроелектрогіганти на прекрасних ріках? Ці затоплення міст і сіл?

Я задавав отсі питання А-ву, але переконливої відповіді від нього не отримав. Очевидно, він не до кінця розуміє все, будучи поспіль захоплений своею прекрасною і благородною справою.

І ось сьогодні один професор Одеського гідротехнічного інституту підняв раптом переді мною завісу.

Очевидно, саме у зв'язку з атомною ерою вже почали переглядати всю проблематику гідробудівництва. І той факт, що зараз закрили всі нові гідротехнічні в у а й, залишивши лише один старий, Одеський, свідчить про дещо.

...Ми будемо робити новий стрибок у розвитку енергетики. Атомний.

Греблі ва основних великих наших ріках, очевидно, будуть невеликі, з скромними відмітками для полегшення судиоилавства і зрошення, беа ломки сіл і міст, без знищення прибережних лісів і затоплення гігантських [просторів] дорогих земель.

Не кажіть — немає конфлікту. Є конфлікт. Вчора увечері я довго сидів у А. Ми перебрали багато тем і не помітили, як промайнуло дві години. Як і завжди, ся людина подобалася мені. Тому я мав задоволення від спілкування з нею.

— Скажіть мені, чого ви могли вільно і, так би мовити, безкарно не робити в Каховці всі о/гсі чотири роки?

— Тобто? — А. підвів свою могутню голову і ледь-ледь примружив очі. Він, очевидно, трохи втомився.

— Ну, могли ви не асфальтувати вулиць, не саджати дере", не будувати Будинку культури?..

— Боже мін! — в голосі А. забриніли складні інтонації здивування [через] наївність питання, сміх, гіркота.

— Та я нічого не повинен цього робити. Це все мої злочини? Будинки, театр, асфальт, озеленення, архітектура, все-, що вас тут приваблює,

що радує людський погляд, що надало будові відчуття благоустроєного нового міста, — все ж це суцільний докір мені. Все мені поставлено на вид: "Що ви тут накоїли? Хто ви? Гідробудівник чи градобудівнин?"

А. почав оповідати мені всю історію створення міста — се разюче.

Ось на чому можна створити п'єсу, роман про народження міста, яке люблять уже городяни і вже пишаються ним і за яке будівник отримує докори від високопоставлених свинтусів.

— Ви що тут набудували? Хто вам дозволяв? Ви бачили в К...? Як там Іванов — Петров — Баранов працює? Збудував простенькі бараки, койки в три яруси, по сто, сто двадцять чоловік на барак — і все! І працюють! А ви що думали? Не працюють? Працюють! Ось як. А ти, так-перетак, двоповерхові лазні тут, та кам'яні двоповерхові квартири, та асфальти... ти на це розбазарюєш?.. І так далі і тому подібне, неуявно дике. ї хто це, ви гадаєте? Заступник міністра.

Я сидів вражений.

— А на чому втримався? — А. замислився.— Мене підтримав український уряд. Так, так, вони всі мене підтримали, і український ЦК. Тут зовсім інше розуміння речей...

Ось, власне, і все.

— А які тут інженери, майстри, робітники! Се — гвардія. Се — аристократи духу. Дивовижно благородний, щасливий якийсь колектив!..

26/X [19]54

Диво зі мною. Мені стало легше. І настрій змінився. Трохи впало тиснення. Почав писати, ходив до глазної лікарні, аптеки. І хоч ходити

важко, болить за грудиною, я став веселий і бадьорий. Мабуть, тому, що Юля подзвонила. А день знову казковий. Дніпро, і небо, і сокорини, і Козацький острів — все мене чарує. Тепло і тихо. Благословенна осінь...

28/X [19]54

Вчора закінчив свою доповідь про сільське будівництво для подачі в Раду Міністрів і віддав передруковувать. Увечері перед сиом розповів своєму новому сусіду Г. Д. ідею створення в Києві під безпосереднім шефством уряду невеличкої групи художпиків-мопумоігталістів, архітекторів, різчиків по дереву і керамістів для того, щоб, вибравши село, скажімо Опішию, і завчасно домовившись з колгоспниками, перебудувати його за кілька років так, щоб воно стало зразковим центром уваги всіх будівників, колгоспників, туристів, мистецтвознавців. Ще краще створить би дві чи навіть три такі групи, щоб вони працювали в різних селах. Треба створювати нові зразкові вогнища культурного будівництва на селі. Я згадав Пікассо і Леже. Що зробив Пікассо в одному глухому керамічному містечку! Се я запропоную урядові і президентові Академії архітектури N. Тільки не підніме сього N. Побоїться і поледачиться. Він уже відступив за стіни свого Софіївського монастиря і далі золотих бань навряд чи рушить.

30/X [19]54

...Зустріч з президентом Академії архітектури була трохи комедійною. Він через годину заявив, що він стомився "від напору моїх думок"...

41X1 [19]54 Київ

Сьогодні лечу, себто не лечу, а їду до Москви. Речі складені. Надворі глибока похмура осінь...

Що я зробив тут хороше?

В колах архітектурних.

Я розпочав тут справу справжнього державного плану, якщо архітектори її підіймуть. Дев'ятнадцятого листопада виступатиму на пленумі Академії архітектури з питань будівництва нового села. Доповідь я вже написав і, прочитавши її особисто т. Н., вручив йому. На другий день він на зустрічі в Академії архітектури запропонував мені прочитати її па цьому пленумі.

6/XI [19]54

Москва. Похмуре сіре небо. Гримлять важкі машини за вікном.

За дві години я вже почув тут про свій стан так багато прикрих речей, що вже не рад поверненню. Вже не з моїми нервами боротися з недолею. А до того ще й грошей у домі нема, і дістати ніде, і вже навіть заїкатись про них не можна, бо й тут уже оббрехано мене. Вже К. дістав фальшивку, ніби я за рік минулий заробив якусь шалену суму.

З О-вим зустрівся хороше. Се єдина людина, що ставиться до мене добре. Тільки що він може?

Перед від'їздом з Києва мав велику розмову з N., який хоче, аби я переїхав працювати на Київську студію.

— Олександр Петрович, студія загибає. Вона зайшла вже так далеко, так тяжко пала, що далі існувати так не може. Потрібні ви тут як повітря. Тільки ви один можете ще врятувати українську кінематографію. Ви ж бачите самі, що кругом робиться, і т. д. і т. п.

А далі річ пішла про кіномистецькі керівні верхи, про їх рівень, байдужість, обскурантизм. Картини дійсно жахливі. Ніколи ще українська кінематографія не падала так низько, не обезлюднювалася так українськими кадрами.

— А чому ж ви не пропонували мені переїхать додому хоч би п'ять років тому?..

7/XI [19]54

Дуже радий, що на засіданні президії Академії архітектури в присутності тт. Н., С. і К. прийняті мої запорозькі чайки на ввідних воротях шлюзу Каховської ГЕС. Тепер, якщо вистачить у скульпторів пороху і культури, буде хоч один пам'ятник нашим збройним предкам. Адже ніде нічого за триста років! Наче їх і не було на світі...

І доповідь моя в Раді Міністрів про художнє оформлення Каховського моря, очевидно, відіграє свою роль.

21/XI [19]54

Доповідь моя на пленумі Академії архітектури відбулася досить влучно. Народ прийняв мене гарно.

Тільки я захворів. Тиснення пішло знову вгору. Перебуваю в гнітючому моральному стані.

21/XI [19]54 Москва

Холодно. Гудуть машини за вікном день і ніч', не вгаваючи. Просидів цілий день над сценарієм...

23/XII [19]54

Художній твір є завжди до певної міри протестом на користь чи проти когось чи чогось.

Не слід хитрити з читачем. Коли ви пишете, уявляйте собі, що ви завтра помрете і що ви пишете заповіт для любих своїх дітей.

Не бійтесь захоплення. Бійтесь лжі і утрировки.

Ніщо, ніякий ряд живих і ловких сцен, не затулить відсутності основної ідеї.

А ідея являється сама, якщо в романі є дві живі неоднакові, ріжні особи.

По аакону природи: досить дотику двох пластинок металу — холодної і гарячої, щоб уже потекла електрика.

26/XI/ [19]54

ДО ПИТАНЬ ФОРМИ

Зробити у фільмі один-два великих епізоди, цілком побудованих на стрімкому рухові. Беэ жодного слова. На якійсь одній стрімкій ноті.

Один з цих епізодів — звичайно, наступ моря, розлив чарівний, веселий, величний. Від Києва до Каховки. Се незвичайна весна.

Другий, можливо, епізод Сірка. Се літ запорозької кінноти в степах. Се битва, погоні, угон людей, худоби. І анову битви. І знову рух у степу.

І потім уже слово кошового.

ПРОСТІР

Літаки, радіотелефонування.

Треба зробити так, щоб у картині не було тісно. І щоб вона була не рвана, не фрагментарна. Треба дію, що відбувається на великому просторі будівництва, правильно розташувати і об'єднати на загальному тлі.

Один з персонажів — молодий хлопець. Очі талановиті, широко розкриті в життя. Всьому дивується радо. Одкривав сам у собі щоразу все нові й нові таланти.

— У мене, дядьку, учора ввечері одкрився новий талант.

Писанка. Дивуючись, ставить найнеможливіші несподівані запитання, на зразок:

— Нащо оці верби?

— Чого так стало некрасиво?

Він щасливий. Все, чого хоче, здійснюється. Бажаю — те-то (спогади в Щорсі). Діалог про красоту і соціалізм. Не хочу я верб.

СКОРИСТАТИСЯ НЕОДМІННО

//Н.Н. знав, що він ніколи не любив людей. Зовсім яв любив ні народу, тобто ні робітників, ні селян, ні буржуазії.

Це презирство до всього на світі рятувало його, як йому вдавалось, від усвідомлення власної нікчемності і пустоти, було єдиним відкритим девізом його життя. Війна, мир, — чи не все одно? "Важливо бути на хвилі", — ось який це був письменник Яковець-Яковченко.

У нього немає друзів.

— Не треба мені друзів. Досить з мене дружби народів.

Коротше кажучи, він хам.//

— Я людина. Мені властиве все людське. Не можу я складатися з самих молекул ентузіазму.

Я мушу їсти, пити. І щоб на мене дощ не йшов у хаті.

І хочу я не бути похожим зовні на страхіття...

Я не хочу своїм зовнішнім видом принижувати мою прекрасну Радянську державу.

— Є керівники, є й письменники, що з-за високих ідей не бачать людей.

— Коли це так, він просто їх не бачить, без всяких ідей. Нікого, крім себе, не любить.

27/XII [19]54

Закінчився з'їзд письменників Радянського Союзу27. Дванадцять днів. Урочисте відкриття в Кремлі. Багато виступів. Промови писані. Всі говорили, уткнувшись носом у написані свої слова. Промовець окремо, аудиторія окремо.

Мій виступ народ сприйняв прекрасно. Не вподобався я тільки моєму другу Н. і його родичу і двійнику Н.Н.

Був цікавий чесний виступ Шолохова...

30/XII [19]54

ПРО КОЛІР, ПРО КРАСУ

Записати в сценарії кілька разів. Розкидати сі думки по всьому полю сценарію.

Описати детально крижини, розливи, сади в цвіту. Всю душу природи в цвіту. Весь порух сил.

Прикласти вухо до землі.

Літати з бджолами в кожну квітку. Навіщо?

Адже се буде знято, а може, й ні, дивлячись за обставинами. Все рівно, записати так, наче буде зняте точнісінько саме так, і люди будуть дивитись зазняте через сто років як літопис, як живопис.

ВНЕСТИ В ТЕКСТ СЦЕНАРІЮ

Такий герой мій чи не такий? Розпитаю людей, — хто скаже правду? Адже всяк уже носить його, створивши по образу й подобію свому.

Один скаже — він був скажений, другий — дурний. Маленькі душі зменшать його до своїх пігмейських розмірів і скажуть про його свою пігмейську правду: він матюкавсь, був мовчазний, багато їв, і пив, і їздив у ЗІМі — саме те дрібничкове, що, зменшуючись до пігмейських розмірів (нрзб). Не то що мій герой, а навіть велика людина робилась близькою і зрозумілою пігмеям.

Горобців спитати — скажуть, напевно, що орел погано літав у кущах і коноплях. А як орел за хмарами літає, спитати треба орлину зграю.

В селі Любимів ка

ЧОМУ?..

На зборах серед людей, дуже стриманих і м'яких, один п'яний. Се блондин середніх літ з вицвілими на сонці вусами, порівняно пристойно зодягнений. Сидить серед жінок. Він п'яний.

Але, бачачи перед собою в президії приїжджe начальство, тобто секретаря райкому і мене, він з усіх сил намагається бути коректним. Йому безтямно хочеться виголосити щось невисказане, гірке. Його обличчя сповнено страждання. Голос гихии і сумний. Він боїться порушити порядок. Він несміливо підіймає руку. І коли йому дають слово, він скрушно, вкладаючи найскладніший підтекст, вимовляє одне лише слово:

— Чому? Ну... ну, ч-чому-у? Ах!

І притискує до серця кулак. Що "чому" — я так і не зрозумів. Але всі інші, здається, всі зрозуміли його і мовчки згодилися.

Він був вкрай сумний...

Потім після зборів він підійшов до голови і з таким же сумом і скрухою:

— Ах, я ж зовсім не те хотів сказати... І ось, розумієте, відчуваю: п'ятдесят грам перебрав, ех!..

Дивовижно симпатичний чоловік.

1955 рік

ТЛО

5/1 [19]55

Для всього фільму пам'ятати: тло ніколи не повинно бути порожнім. На другому, третьому і навіть на четвертому плані завжди повинно відбуватись щось побутове, гранично правдиве.

Тоді образи будуть плавати в живому середовищі, а не в безповітряному вибірковому просторі.

Іноді те, що відбувається на тлі, може виходити на перший план. Се деталі крупнопланові, почерпнуті з середовища. Вони короткі, йдуть під фонограму головної дії.

Примітка. Діти, що грають біля президії, жінки з дітьми на руках, яким герої дають дорогу, і т. д.

3 година ночі, субота 12 листопада (1955)

//Писати тільки правду. Не зраджувати її ні за яких обставин. Пам'ятати про час, про народ, про свої літа.

Піднести її високо і нести біля самого серця.

Катерину і Голика трактувати однаково, без поділу на позитивних і негативних. Не боятися ніяких пристрастей, ніяких узагальнень.

Боятися тільки брехні і утрировки.

Думай неухильно тільки про велике. Підпсси природу до самого себе, і хай всесвіт буде відображенням твоєї душі. Борись во ім'я честі. Якщо доведеться ще раз бути пораненим, проливай свою кров, як благотворну росу, і усміхайся.

— Щастя, щастя... Обійдемось і так. Є речі важливіші, ніж щастя.

— Які?

— Які? Повинність. Обов'язок.//

ПЕЧАЛЬ

//Гпів може бути дуже сильним. Але печаль не доводить до відчаю, істерії. Це загалом не драма. Це життя наше. А життя прекрасне. І люди, що творять його, загалом прекрасні.

Сцени печалі повинні бути легкими, як білі хмарки. Нерозтрачена ніжність повинна бути знайдена і виражена, філософічна мудрість і щедрість народу — творця, воїна, художника.

Звідси: сцена жалю з приводу затоплення, прощання з хатою, або коли рубають грушу, прощання з синами і т. д. і навіть розлуки в драматичному романі, якщо треба, — хай будуть... хай зворушують і викликають навіть усмішку, але не страх і страждання. В усьому повинне бути життєутвердження, душевна краса народу.//

30/XII 1955

КРАВЧИНА

II— Ми ж були з тобою хто? Найзвичайніші люде.

— Ну, а тепер? Ми хто?

— Як хто? Тепер ми незвичайні люде. Я подивився сьогодні на будівництво, послухав, що говорять, — це зовсім інший світ. Саме

незвичайний. До сього дня я, признаюсь тобі, ось навіть війну пройшов. Три ордени не добрав — не розумію життя — сьогодні зрозумів.//

1956 рік

(1956)

Є щось глибоке в цьому творенні моря, щось схоже на історичну долю нашого народу. Розширюються береги, нові морські обрії хвилюють серця будівників.

По закінченню цього фільму я, очевидно, відійду від своїх старих принципів і зроблю "Тараса Бульбу" за Гоголем. Це давнє бажаиня моїх друзів.

7/X/ [19]56

Оповідав полковник К. таку бувальщину про свого друга. Сюжет, достойний Шекспіра. Під час його [вильоту] аагабав кращий командир ланки. На очах у бойового товариства вів вбивав одну за одною три бойові машини ворога, іде на таран, збиває четверту і сам підпалений, в ту мить падає вогневою кулею на ворожу територію. Пам'ять його вшанували урочистими словами. І иагоро-' дили посмертно званням Героя Радянського Союзу...

Минула світова війна. Виявилось, що він упав на терен ворога живий, нанівзгорідий, поламаний. Його вилікували. І от... дома дізнається: позбавили його звання Героя і т. ін. і т. п.

— Товариші, за віщо?

— Як за віщо? Адже вд буди приказом нагороджеш званням Героя...

— Да!

— Посмертно. А ви живий.

— Ну й що? Хіба мій нодвиг зменшився від того?

— Діло не в подвигу. Був наказ — посмертно. А раз вж живий, ви тим самим вже не відповідаєте формі наказу. І тому...

— Що — тому?

— Тому ви ніякий не Герой. Для звання Героя ми мусимо представити все заново, а де підстави? Хто може засвідчити ваші подвиги?

— Такі-то й такі-то.

— Але ж вони загинули всі...

— Так що це воно виходить, як же ее так?

— А так, що ви живі. Могли б же ви, попавши до полону, застрелити себе?

— Постійте... Що ви сказали?

— Якщо ви герой, як же ви могли здатися в полон?

— Я не здавався. Я впав разом з літаком і чудом залишився живий в огні.

— Так. А де дістанете ви докази, що саме ви були в огні і руки ваші не могли тримати пістолета?..

...Довго оповідав мені полковник К., а я слухав його і жахався. Се було одне з пайжахливіших оповідань моєї доби...

7/XI/1956

Запишу на сон грядущий: "Поему про море" я хотів знімати спільно з Київською студією. Домовився про се з заступником міністра. Сказав йому:

"Я син українського народу, і мені немало вже літ. Сценарій мій присвячений життю українського народу, на Вкраїні відбувається дія. Цілком ясно, що й знімати фільм треба на Вкраїні, в основному а українськими акторами. Інакше я не мислю собі. Інакше се буде щось аморальне і, по суті кажучи, глибоко неприродне й дикуиське".

Він погодився зі мною.

Не погодився лише один діяч української некультурності. Ні моє прохання, ні посилання на думку заст. міністра культури СРСР не вплинули на N...

24/XI 1956:

Причини сірості, безкрилості, нудної буденності того мистецтва полягають головним чином у тому, • автори творів стоять холодні і байдужі в одній площи, з фактами, з предметами своїх творів.

Високе "умственное плоскогорье", висота і ясністї; точки зору художника-митця і глибина його світогляду під впливом тридцятилітньої енергії уступили своє місце ділячеству, байдужості і спекуляції на реалізмі плазунів безідейних і дрібних.

Нема ні любові, ні пристрасті немає.